p. Filip n

NAŠE ŘEČ

Listy pro vzdělávání a tříbení jazyka českého.

ROČNÍK XXV. ČÍSLO 5-6.

VYDÁVÁ III. TŘÍDA ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ

REDAKČNÍ RADA:

JIŘÍ HALLER, KVIDO HODURA, FRANTIŠEK OBERPFALCER, EMIL SMETÁNKA, VLADIMÍR ŠMILAUER.

OBSAH:

J. V. Bečka: O přechodníku v současné beletrii. - Antonín Opravil: Úřední jazyk, II - V. - Václav Polák: Oči u J. Zeyera. - Eugen Knap: Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého. - Vladimír Šmilauer: Výklady slov. - Posudky a zprávy: Bezručův hlas (K. Říha). O slohu obchodních dopisů. Osobitost českého slohu. Chvályhodné odhodlání českých novinářů. »Technika pravopisu čili Až vyjdou nová Pravidla«. Jazyk a národnost. Slohová hodnota přívlastku. Učitel a mluvnice. - Drobnosti: Cee. Je porybíno. Nemajíc na světě nikoho a ničeho. Předložka *s* a *z*. Zubokřídlec.

NAKLADATELSTVÍ ŠOLCE A ŠIMÁČKA, SPOLEČNOSTI S R. O.,

PRAHA II, SPÁLENÁ 29.

1941.

Předplatné na rok 1941 činí K 35·—.

„Naše řeč“ vychází v desíti sešitech o 32 stranách, a to každého měsíce, vyjímajíc prázdniny, za roční předplatné *35 K,* s pošt. zásilkou *36 K.* Jednotlivá čísla jsou po 4 K.

Předplatné přijímají všechna knihkupectví, zejména nakladatelství Šolcovo a Šimáčkovo v Praze II, Spálená ulice č. 29. — Přihlášky předplatitelů, reklamace nedodaných čísel a podob. vyřizuje jen administrace „Naší řeči“ tamtéž.

Přejímati výklady „Naší řeči“ ve větším rozsahu do jiných spisů lze jen se svolením redakce.

Příspěvky rukopisné, časopisy výměnou a knihy na posouzení posílejte odpovědnému redaktorovi *dr. Jiřímu Hallerovi* v Praze XVI, Xaveriova 1843. Redakce odpovídá dopisem jenom na dotazy, ke kterým je připojena známka na odpověď.

Knihy a časopisy zaslané redakci.

Nejstarší české hry divadelní. Vydaly konservatoř hudby v Praze, Literárně historická společnost v Praze a Lidové divadlo v Praze. 1941.

Čestmír Jeřábek, Neumřela, ale spí. Román. Vydalo nakladatelství R. Prombergra v Olomouci. 1941.

Čeněk Kramoliš, Strážcové hor. Historický román ze života moravských Valachů ve 13. století. Vydal R. Promberger v Olomouci. 1941.

Jaroslav Bartl, Rožmberský regent. Román ze 16. století. Vydalo nakladatelství R. Prombergra v Olomouci.

Čeněk Kramoliš, Za bouře a blesků. Historický román ve dvou dílech. Vydal R. Promberger v Olomouci. 1941.

Josef Matějka, Duše pramenů. Vydala Družstevní práce. V Praze 1941.

Ladislav Heger, Německý jazyk v Evropě. Vydalo nakladatelství Václava Petra v Praze. Svazky úvah a studií, č. 51.

Josef Koudelák, Tvrdá země. Vydalo nakladatelství Prombergrovo v Olomouci. 1941.

Elektrotechnický svaz českomoravský, Mezinárodní osvětlovací slovník. V Praze 1941.

J. Laube, Rodnému kraji. Básně. Vydal Josef Krbal, Lázně Bělohrad 1941.

Václav Čedík, Neurosa jako nedořešený konflikt. Vydal Václav Petr v Praze. 1941.

Ladislav Kratochvíl, Česká škola a národní kultura. Vydal Václav Petr, Praha 1941. Svazky úvah a studií, č. 52.

Brázda IV, 14—22. — Časopis pro moderní filologii XXVII, 3. — Český časopis historický XLVI, 3—4. — Fotograf VII, 4. — Klas XIX, 7—8. — Kodym XXXVIII, 5. — Komenský LXVIII, 6—8. — Listy filologické 67, 6. — Literární noviny XIV, 5. — Museum 72, 3. — Naše doba 48, 7—8. — Naše věda XX, 3—4. — Naší přírodou V, 3—6. — Německo-český slovník lesnický, dřevařský a myslivecký 27, 1. — Nový lid XXXVIII, 14—19. — Příruční slovník jazyka českého 1941, 120—122. — Příruční slovník německo-český 1941, 73. — Úhor XXIX, 3—4. — Vládní vojsko II, 7—9. — Věstník školního nakladatelství 1941, 4—5. — Volné směry XXXVI, 7—8. — Zprávy Gremia pražského obchodnictva XX, 3. — Zvon XLI, 29—38. — Od Trstenické stezky XX, 7—9. — Vlastivědný sborník školního okresu slánského a kladenského XVIII, 8—10. — Zálesí 22, 7—9.

Naše řeč ROČNIK XXV. ČISLO 5-6.

J. V. Bečka:

O přechodníku v současné beletrii.

Literatura:

K. M. Čapek Chod, Jindrové. 3. vyd. Praha 1928.
Jan Čep, Modrá a zlatá. Praha 1938.
Jaroslav Durych, Píseň o růži. 3. vyd. Praha 1936.
Václav Fryček, Záhadný mincíř. Praha 1939.
Jarmila Glazarová, Roky v kruhu. Praha 1936.
Jaroslav Havlíček, Neviditelný. Praha 1937.
Ignát Herrmann, U snědeného krámu. Díl I.—IV. Vyd. 7. Praha.
Adolf Hoffmeister, Americké houpačky. Praha 1937.
Josef Holeček, Naši. Díl I. Vyd. 3. Praha 1919.
Čestmír Jeřábek, Hledači zlata. Praha 1938.
Alois Jirásek, F. L. Věk. Díl I. Vyd. 16. Praha 1936.
Karel Konrád, Postele bez nebes. Praha 1939.
Josef Kopta, Chléb a víno. Praha 1936.
František Kožík, Největší z pierotů. Praha 1940.
Jaroslav Kratochvíl, Vesnice. Praha 1924.
František Křelina, Puklý chrám. 2. vyd. Praha 1937.
Jan Morávek, Srdce na zámek. Praha 1937.
Vilém Mrštík, Pohádka máje. 12. vyd. Praha 1930 (podle vyd. z r. 1912).
Vladimír Neff, Dva u stolu. Praha 1937.
Zdeněk Němeček, New York: Zamlženo. Praha 1932.
Karel Nový, Třetí větev. Praha 1939.
K. V. Rais, Kalibův zločin. Podle 8. vyd. 1919.
T. Svatopluk, Mrtvá země. Praha 1936.
Vladislav Vančura, Útěk do Budína. 3. vyd. Praha 1932.

O tvaru a syntaktické platnosti přechodníků nám poskytne dostatek poučení kterákoli podrobnější mluvnice českého jazyka. Podle takového mluvnického výkladu není nikterak těžké utvořit správný tvar přechodníku a při náležité pozornosti lze z tro-

jího tvaru přechodníkového snadno vybrati vždy ten, který je podle syntaktických pravidel správný. Problémů okolo přechodníků je však víc a na mnohé z nich už nám mluvnice neodpovídá.

Především vyvstane mnohému, kdo o jazyce přemýšlí, v mysli otázka: užívají i dobří spisovatelé vždycky přechodníků tak, jak žádají strohá mluvnická pravidla, či dovolují si některé odchylky? Jaká je stylistická platnost přechodníků? Kdy je výhodné užít přechodníku a v kterých případech je jeho užití nevýhodné nebo dokonce nesprávné? Konečně je ještě otázka: je přechodník útvar stále živý, aspoň v jazyce psaném, či je to útvar už zastaralý, bez života, gramatická zkamenělina? O tuto třetí otázku bývají spory největší, neboť jsou tu zřejmě dva tábory lidí, které mají o této věci mínění právě opačné, a je těžko odhadnout, který z nich je silnější. Ti, kdo mají blíže k jazyku mluvenému, odmítají přechodníky jako tvar neživý, který se drží v jazyce jen uměle působením mluvnice. Ti druzí, kteří rádi sahají i po tvarech čistě knižních a vůbec rádi užívají jazyka uměleji ustrojeného, berou přechodník v ochranu, hájí jeho trvání a poukazují na to, že přechodník vůbec není útvar mrtvý, že žije a že to je dokonce vyjadřovací prostředek velmi výhodný a užitečný.

Odpovědi na všechny tyto otázky vyznívají tedy všelijak, spíše podle toho, co si lidé o přechodnících myslí, než podle toho, co o nich skutečně vědí. Tímto svým článkem chci k tomu poznání aspoň částečně přispět objektivním posouzením stavu, jak se přechodníků užívá v současné beletrii. Vybral jsem si k studiu dvacet současných spisovatelů. Z každého spisovatele jsem vzal jen jeden spis, protože nehodlám zkoumat podrobnosti usu u jednotlivých spisovatelů, nýbrž chci poznat celkový stav. Při výběru spisů jsem dbal toho, aby to byly spisy vydané tiskem v desítiletí 1930-40, neboť ty jsou nejlepším obrazem usu nynějšího. Úmyslně jsem vybíral díla rozličného obsahu a od autorů rozmanitého ladění uměleckého. Jsou mezi nimi spisovatelé na vrcholu svého tvoření i spisovatelé začínající teprve svou spisovatelskou dráhu. Myslím, že těch 5300 stránek moderní prózy, které jsou podkladem tohoto článku, lze považovat za dosti spolehlivý obraz nynějšího beletristického jazyka, i když je to jen zlomek toho, co v tomto desítiletí bylo napsáno a vydáno. Protože však je občas třeba srovnávat nynější usus se starším — uvidíme, že toto srovnání je mnohdy velmi poučné —, připojil jsem k tomu i přehled přechodníků osmi spisovatelů starších; jejich spisy zde vyexcerpované mají dohromady 3000 stránek. Nemíním však při tom vystihovat vývoj užívání pře-

chodníků; těchto osm spisovatelů mi jen znázorňuje schematicky obraz stavu, jaký byl dříve.

1. Jak hojně se přechodníků užívá.

Začněme věcí celkem nejjednodušší: j a k j s o u p ř e c h o d n í k y v e j m e n o v a n ý c h s p i s e c h č a s t é. Absolutní počet by nám byl při srovnávání málo platen, protože mezi rozsahem těchto spisů jsou veliké rozdíly. Proto uvádím průměrný počet přechodníků připadajících na 100 stran textu. Aby byl počet stanoven co možná nejpřesněji, počítají se strany textem skutečně potištěné; odečteny jsou stránky připadající na ilustrace, volné stránky za titulním listem, ba i volné části stran mezi oddíly a kapitolami. Stránky jsou počítány na 30 řádek; protože je v některém spise počet řádek na stránku větší nebo menší, je počet stran přepočítán na strany o 30 řádcích. (Na př. 100 stran textu o 33 řádcích se počítá za 110 normálních stránek.) Počítáme-li průměr přechodníků na 100 stránek tímto způsobem, dostáváme tato čísla :

	Přechod. na 100 str.	Z toho přech. přít.	přech. min.
1. Vančura	229	200	29
2. Morávek	127	106	21
3. Konrád	98	91	7
4. Durych	97	94	3
5. Fryček	72	51	21
6. Havlíček	65	60	5
7. Němeček	51	46	5
8. Nový	49	47	2
9. Neff	46	45	1
10. Čep	45	39	6
11. Křelina	40	36	4
12. Kopta	29	12	17
13. Hoffmeister	23	19	4
14. Jeřábek	17	15	2
15. Kožík	17	15	2
16. Glazarová	9	8	1
17. Svatopluk	—	—	—

Průměrný počet přechodníků na 100 stránek všech dvacíti spisů je 50, z toho je 44 přítomných a 6 minulých. Celkový počet

přechodníků na 5239 stránkách je: přítomných 2316, minulých 307.

Na srovnání uvádím průměrný počet přechodníků ve spisech z doby starší:

	Všech přech.	Z toho přech. přít.,	přech. min.
1. Kratochvíl	212	106	106
2. Jirásek	190	122	68
3. Rais	154	102	52
4. Mrštík	110	84	26
5. Herrmann	103	74	29
6. Čapek Chod	60	44	16
7. Holeček	40	36	4

Celkový počet přechodníků na 3070 str.: 2358 přítomných a 1057 minulých, průměrně na 100 str. 78 přech. přítomných a 35 minulých.

Celkem tedy můžeme pozorovat v současné beletrii pokles v užívání přechodníků proti době dřívější. Proti 44 přechodníkům přítomným na 100 stran textu nyní bylo jich 78 dříve. Proti 6 minulým nyní bylo jich 35 dříve. Tedy zvláště u přechodníku minulého je ústup vskutku velmi značný a nápadný. U přechodníku přít. lze vyložit menší procento ze značné části celkovou změnou slohu, totiž jednodušší stavbou věty u moderních autorů. U přechodníku minulého je však rozdíl tak veliký, že s tímto výkladem nevystačíme. Zdá se, že se min. přechodník skutečně ze spisovného jazyka vytrácí, a bude-li tento vývoj takto dále pokračovat, bude za čas archaismem. Přechodník přítomný je však stále dost častý a jeho poměrný počet ukazuje, že je to útvar ještě životný.

Čtenáře snad překvapí, že není ve statistice vůbec uveden přechodník budoucí. Příčina toho je prostá: přechodník budoucí totiž v beletrii prostě neexistuje. Ve spisech starší skupiny jsem našel jen dva doklady přechodníku budoucího ve skutečném významu přechodníku budoucího. Oba jsou u Holečka: Tři křížky ze svěcené lísky zatýká hospodář o velkonocích do každého svého pole a *poklekna* před ně modlí se (123); a *buda* jednou otcem dospělých dětí, nezachová se jinak než jeho otec (132). Příklad první však není příliš průkazný, jak vysvitne z další kapitoly tohoto článku. Ve spisech mladší skupiny jsem našel budoucí přechodník jen jeden, a to u Vančury: „... neboť se bála, že její matka se pobouří, a *vystoupíc* z břehů jako oceán, obnaží písky a chaluhy své péče (29).

Tři přechodníky budoucí na 8000 stran, a k tomu ještě u autorů, kteří milují archaismy, to je, myslím, důkaz dosti jasný o tom, že v naší beletrii je tento útvar už mrtvý.

Zbývá ještě stanovit, jak častý je v naší beletrii přechodník trpný. Mezi 2316 přechodníky přít. spisů současných je jich celkem jen 57; mezi 307 přechodníky minulými jen 7. Těchto 64 přechodníků trpných je mezi jednotlivé spisovatele rozděleno takto:

	Trp. přech. přít.	Trp. přech. min.
Havlíček	14	2
Němeček	9	1
Křelina	8	1
Konrád	5	—
Vančura	2	—
Morávek	2	—
Fryček	1	1
Kopta	1	—
Kožík	1	—
Hoffmeister	1	—

U ostatních (u Nového, Čepa, Durycha, Glazarové, Svatopluka, Neffa, Jeřábka) není přechodník trpný doložen ani jednou.

Je zřejmé, že přechodník trpný je útvarem celkem vzácným. V literatuře starší není obraz o mnoho jiný. Mezi 2358 přít. přechodníky je trpných 60 a mezi 1057 přechodníky minulými je jich 6. Jsou rozděleny takto:

Jirásek	7	1
Herrmann	1	1
Kratochvíl	1	1
Čapek Chod	1	—
Mrštík	1	—

2. Tvarosloví přechodníku.

Přechodník přítomný se tvoří celkem snadno a bez obtíží a v jeho tvoření spisovatelé, které jsme tu vybrali, vůbec nechybují. Naopak norma spisovná se při něm zachovává mnohem přesněji než v přítomném čase, s nímž má přechodník přít. stejný kmen. Je to jistě způsobeno tím, že lidový jazyk tu nemůže

svým odchylným zněním rušivě zasahat. Tak proti lidovým tvarům *třu, třou,* které nyní byly uznány už také za spisovné, zachovávají přechodníky staré tvary s *r*: *trouc* (Křelina 97), *prouce se* (Konrád 197, Havlíček 30).

„Slabým“ tvarem přechodníku přítomného je přechodník mužského rodu jedn. čísla sloves ze vzoru *kupovati*. Tvar *kupuje* se nepříjemně shoduje s 3. os. jedn. čísla přít. času a tím působí ve větě někdy rušivě. Z našeho materiálu však vysvítá, že ani tomuto tvaru se spisovatelé nevyhýbají; je doložen poměrně právě tak často jako u sloves jiných vzorů. Na př.: „Gabrielo,“ budil droboučkou společnici, *zahrnuje* ji polibky (Nový 11). Pak odcházel táta k pacientům v městečku, *našlapuje* ze široka v uchozeném sněhu a *děkuje* na pozdravy (Glazarová 13). Nedůvěřivě si mne prohlížel, *sestupuje* po schodišti Musea (Hoffmeister 173). U Vančury najdeme: *vzpřimuje* (21), *nepovažuje* (36), *způsobuje si* (40), *zatajuje* (44), *naplňuje* (46), *vdechuje* (68), *vykružuje* (70), *ukončuje* (71), *zdržuje* (75), *spokojuje se* (81), *usuzuje* (95) atd. atd. A podobné tvary najdeme ovšem i u ostatních spisovatelů.

Mezi tvary neoblíbené však patří přechodníky podle vzoru *mazati: maže, mažíc, mažíce*. U novějších spisovatelů jsou neobyčejně vzácné: *plačíce* (Durych 13), *skáče* (Křelina 251). Vskutku se zdá, že se spisovatelé těmto tvarům přechodníku vyhýbají. Užívají buď tvarů podle vzoru *dělati,* a to nejen u sloves, která ke vzoru *mazati* přešla teprve v mladší době a jen svým přít. časem (*tápaje* Neff 48, *šoupaje* Jeřábek 199 atd.), nýbrž i u starých sloves tohoto vzoru (*tázaje se* Morávek 149, *tázajíc se* Durych 52, *dýchaje* Morávek 184). Je věru nápadné, že ani tak nasnadě jsoucí tvary jako *píše, píšíc, píšíce* nemají dokladů a jiné takové tvary, jako *pláče, plačíc, plačíce,* že jsou doloženy tak málo.

Mezi řídké tvary přechodníku minulého patří přechodníky vzoru *vésti,* jako jsou na př. *odved, přines, přivlek*. U spisovatelů starších jsou neobyčejně vzácné: *uvedši* (Čapek Chod 277), *přirostši* (Kratochvíl). Spisovatelé současní přechodník min. od těchto sloves netvoří vůbec; jen minulé přechodníky sloves *jíti, jeti* se u nich ještě najdou: *vyšed* (Němeček 109), *došed* (Fryček 123), *přišed* (Vančura 35, 190), *přešedši* (ib. 34), *přešed* (Konrád 148), *našed* (Křelina 72), *přijedše* (Hoffmeister 69). Někteří spisovatelé užívají u dokonavých sloves odvozených ze základního *jíti* občas místo přechodníku minulého raději pře-

chodníku přít. (*přijda* a pod.). U spisovatelů našich jsem tento usus nenašel. Nenašel jsem však ani tvar *přijev,* který předpisuje návrh na nové vydání Pravidel.

U sloves vzoru *tisknouti* se u spisovatelů starší skupiny ještě najdou původní tvary bez kmenotvorného *-nu-,* na př. *vytáhši* (Herrmann 158), *popad* (Čapek Chod 113). V materiálu novějším jsou doklady jen na novější tvary s *-nu-*. U Kopty na př.: *chňapnuv* (23), *doběhnuv* (86), *vrhnuv* (112), *usednuvši* (187), *nahlédnuv* (212), *zdvihnuv* (256), *odkopnuv* (256). U Vančury: *vyslechnuv* (77), *ustřihnuv* (93), *umlknuv* (16), *uváznuv* (32), *zřeknuv se* (61), *rozhodnuvši se* (53), *vnuknuvši* (133) atd. Podobně *dotknuv se* (Čep 174), *zaslechnuv* (Durych 103), *šlápnuvši* (Glazarová 282), *usednuvši* (Jeřábek 228) atd. Tvar *tisk, tiskši, tiskše* je v dnešní beletrii už naprosto zastaralý a bude třeba jej z mluvnic vyřadit, jako to vlastně už učinilo Ertlovo vydání Gebaurovy Mluvnice české (9. vyd. z r. 1929 na str. 248). Návrh nových Pravidel (str. XLVII) proto říká: „Přechodník minulý (u vzoru „tisknouti“) má vždy *-nuv* (kleknuv, padnuv, zdvihnuv); jen archaisticky a v řeči básnické se vyskytují ještě tvary krátké (klek, pad, zdvih).“

3. Skladba přechodníku.

1. Každý přechodník má tři tvary, jeden pro mužský rod jedn. čísla, druhý pro ženský a střední rod jedn. čísla, třetí pro celé číslo množné. Řádnou shodu těchto tvarů s podmětem zachovávají dobří spisovatelé velmi pečlivě. Mezi všemi 6038 přechodníky starší i současné literatury není proti řádné shodě ani jediné chyby. Je vidět, že se spisovný usus, který před lety byl v této věci velmi rozkolísaný, u dobrých a pečlivých spisovatelů vlivem mluvnic a jistě také i působením škol dokonale ustálil na předepsané normě.

2. Základním syntaktickým pravidlem při užívání přechodníků je, že vazba přechodníková musí míti s větou stejný podmět. Ani od tohoto pravidla není u našich spisovatelů ani jediné odchylky. Ovšem někdy je podmět totožný toliko podle smyslu, nikoli přesně gramaticky. Na př.: *Mnoho slečen* sedá opodál slavných režisérů, *hledajíce* příležitost, aby se s nimi seznámily (Nový 86). A když Hynek z Náchoda zavrtěl hlavou a Cerha z Wisenburku jen utřel vous, ničeho *nepoznamenávajíce,* dodal (Fryček 111).

3. Syntaktické rozvržení přechodníků je normou stanoveno zcela jasně a závazně: přechodník pro současnost (t. j. přechodník přítomný sloves trvacích a opětovacích) pro děj současný s dějem věty, přechodník minulý pro děj minulý předčasný, přechodník budoucí (t. j. přechodník přítomný sloves okamžitých a dokonavých) pro děj budoucí předčasný.

Proti této normě se objevují některé odchylky. V literatuře starší se občas užívá přechodníku b u d o u c í h o v platnosti přechodníku m i n u l é h o: *Nepustě* ruku Bartoňovu vyhoupl se na zídku (Holeček 453). Františ *vezma* pocháp spadl do zahrady Kojanovy (ib. 453). „Ovšem, ovšem, vždyť vy ani nemáte britské příslušenství," dodal, bystře přikročiv ke stolu a *nahlédna* tu do rozložených papírů (Čapek Chod 60). „Co tedy bylo s ní, jak povídáš?" tázal se otec *usedna* zase ke stolu (ib. 227, pod. na str. 79, 189, 242). „No, co pak?" otázala se dcera, k matce ani *nevzhlédnouc* (Herrmann 45).

U spisovatelů současných se tato odchylka najde už jen zcela výjimečně. Našel jsem jen dva doklady: Hrábková odložila punčochu, a *sáhnouc* po listě, čtla jej (Morávek 20). Jarmila bděla sama, *nenechajíc* si dítě vzíti z ruky (Durych 154; snad autor chtěl napsat *nenechávajíc*).

Toliko u sloves *říci* a *moci* se užívá vesměs jen přechodníku přítomného i v platnosti přechodníku pro současnost i v platnosti přechodníku minulého. Tato odchylka je však způsobena nedosti jasným vidovým zabarvením obou těch sloves. Srov. tyto příklady: . . . a když se ozval neuvěřitelně hlomozný hlahol, sáhla Dora po rukavicích *řkouc* sestře, že je čas jíti (Vančura 11). To *řka* pokračoval zase v práci (Kopta 107). Muž přecházel, *nemoha* zblednouti (Durych 14). *Nemohouc* nalézti vysvětlení, rozběhla se do sousední kuchyně (Morávek 20).

Mnohem řidčeji se najde přechodník m i n u l ý místo b u d o u c í h o. Autoři tak nepíší; právem mají patrně za to, že by takové užívání přechodníku minulého mohlo vésti k dvojsmyslu, zejména u čtenářů, kteří platnost přechodníku minulého dobře znají (vyjadřuje děj mi n u l ý předčasný).

Toto míchání přechodníku minulého a budoucího v starší literatuře je zřejmým projevem úpadku jazykového citu pro přechodník budoucí. Novější spisovatelé se tomu vyhnuli prostě tím, že přechodník budoucí ze svého jazyka škrtli.

4. Velmi spletitá se zdá v theorii otázka, jakým přechodníkem by se měl vyjadřovati děj předčasný k praesentu gnomickému*) nebo k praesentu, jenž vyjadřuje děj pravidelně se opakující. Děj předčasný k praesentu gnomickému nemůže míti jinou platnost než zase platnost praesentu gnomického; ale pro děj přítomný předčasný nemáme v jazyce zvláštního přechodníku. Děj předčasný k praesentu opětovanému je logicky i minulý i přítomný i budoucí, právě jako onen opětovaný praesens sám. *Chodím denně na procházku* znamená: včera jsem šel, dnes jdu, zítra půjdu; tuto řadu můžeme podle libosti prodloužit i do minulosti i do budoucnosti. Praesens je tu aritmetickým průměrem. Děj předčasný však má rovněž průměr v praesentu, protože se stejně opakuje. Je tedy opět dějem přítomným předčasným jako u praesentu gnomického.

V praxi se tento případ zpravidla řešil tak, že se děj vedlejší vyjadřoval střídavě přechodníkem minulým nebo budoucím, na př. *Nezabiv* medvěda, neslibuj kůže. Žádný, *rozsvítě* svíci, nepostaví ji do skrýše ani pod kbelec. (Příklady z Gebaurovy-Ertlovy Krátké mluvnice české. Vyd. 10, str. 171.) Norma zde poskytovala spisovatelům volnost.

V literatuře současné se stav zde značně zjednodušil tím, že přechodník budoucí zatím odumřel; užívá se tu přechodníku minulého. Ve starší literatuře se arci najde i přechodník budoucí: Tři křížky ze svěcené lísky zatýká hospodář o velkonocích do každého svého pole a *poklekna* před ně modlí se (Holeček 123). U spisovatelů současných se však v takových spojeních najde jen přechodník minulý: Kolikrát, *podlehnuv* osudu, říkáš si o samotě... (Konrád 52). Jí (Američan) jen pravou rukou, *rozkrájev si* nejdříve pečlivě celý pokrm na talíři (Hoffmeister 44). Na stanici otevře (černoch ve vagoně) dveře, spustí schůdky a podloží stoličku, pečlivě *očistiv* zábradlí dvířek (ib. 157).

5. Ze syntaktických chyb, které autorům z nepozornosti proklouznou, nejzávažnější je užití přechodníku na vyjádření děje následného. Děj následný se v psychologii jazyka považuje za důležitější nebo aspoň za významnější než děj předčasný, a proto jej nelze vyjadřovat přechodníkem; jazyk si pro něj

*) Praesens gnomický vyjadřuje děj časově neomezený, který se může konati kdykoliv. Proto se ho užívá často v příslovích, ve výrocích obecné platnosti, v popisech zjevů pravidelně se opakujících, ve vylíčování vlastností, zvyků a p. (Gebauer-Ertl, Mluvnice česká II, 1926, 229n.).

tvaru přechodníkového ani nevytvořil. Máme na př. větu: *Rozloučil se s přítelem a odešel.* Děj prvý, předčasný lze vyjádřit přechodníkovou vazbou (*Rozloučiv se,* odešel), nikoli však děj druhý, který je následný.

Tuto zásadu cítíme jako samozřejmou. Za rozličných okolností však vznikají případy, kde se tato zásada nemůže uplatnit tak jasně a kde je autor sváděn k chybě. Na př.: Praskla vodní roura, *chrlíc* z dlažby lidem pod nohy své špinavé proudy (Mrštík 61). Zde se autor dopustil zřejmé chyby asi proto, že při slově *praskla* neměl na mysli už děj sám, nýbrž stav vzniklý prasknutím roury; užil tedy přechodníku přítomného, jako kdyby oba děje byly současné.

Nejčastěji vyjadřují autoři děj následný přechodníkem tehdy, když dva děje následují za sebou velmi rychle, v zápětí, takže vzniká dojem, že jsou současné. Na příklad: Pak otevřel oči, *dívaje se* jako tupě a bez vědomí kolem sebe (Nováková 165; nejdřív otevřel oči a pak teprve se mohl dívat). Usnul brzy poté, když matka odešla pro vytoužené věci, a probudil se dosud jen jednou, *žádaje* o vodu (Kopta 93). I město dole pod hotelovým oknem spalo, *probouzejíc se* prvními šramoty (Křelina 159).

Omylem se vyjadřuje přechodníkem děj následný také tehdy, když časová posloupnost dějů není dost výrazná. Zdá se pak, jako by oba děje byly současné, ve skutečnosti však jeden z nich začíná později. Pro tento svůj pozdější začátek nemůže býti pokládán za děj současný a přechodník se pro něj nehodí. Na příklad: Přiblížila se k otci, *snažíc se* uchopiti jeho ruku (Němeček 24). Scházívali se na večer *budíce* viditelnou zvědavost u známých lidí (Vančura 38). (Princ Danilo) rukou dává rozkazy, jen paží, jen hrotem meče je píše do vzduchu, ale jeho vojáci předobře rozumějí tomuto písmu, *letíce* vpřed po skalách a úbočích jako kamzíci (Konrád 90). Ale byly dny a hlavně noci, kdy za ním sám chodíval a vláčel ho po krčmách, střídavě mu *předčítaje* své verše a *zpovídaje se* mu ze svých trampot (Kožík 86).

Někdy nastává u autora omylem z v r a t d ě j o v é p o s l o u p n o s t i, t. j. autor omylem pokládá děj následný za předčasný a vyjádří jej přechodníkem minulým. Tato chyba se vyskytuje sice vzácně, ale doklady se přec jen najdou: Přistoupila k svému synu, *ujavši* ho za loket (Čapek Chod 47; správně má býti: *přistoupivši* vzala ho za loket). Tak i já jsem

zalezl a složil tlapky, *svinuv* se do vlastního tepla (Havlíček 320; místo: *složiv* tlapky, svinul jsem se).

6. Přechodník ve větě má platnost d o p l ň k u (někdy jej ovšem bereme spíše v platnosti příslovečného určení). Jako doplněk určuje blíže především přísudek věty a teprve přes přísudek se vztahuje k podmětu věty. Nehodí se tedy za bližší určení samého podmětu; k tomu se hodí jen přívlastek, a ten se nemůže vyjadřovati přechodníkem. Občas se autoři z nepozornosti této chyby dopustí, jak ukazují tyto dva doklady: Vtom pocítil Jindra těžký dotek, někdo ho vzal za nosítka na rameni zavěšená a zatřásl jimi. Byl to fenrych, poslední v šiku prapor *uzaviraje* (Čapek Chod 346). (Zde se blíže určuje podmět, nikoli však přísudek, a proto tu nemůže být přechodník, nýbrž příd. jméno odvozené od přechodníku: Byl to fenrych, *uzavírající* v šiku prapor.). „Dejte mi pokoj!“ odbyl ho Francek, *nenávidě* Káchu jako všecky „škrabáky“ (Morávek 130; stejný případ, správně by bylo: *nenávidící*).

7. Přechodník pro současnost vyjadřuje děj současný s dějem věty. Tomu je třeba rozumět tak, že oba děje probíhají současně. Nelze přechodníkem vyjadřovat děj, který se s dějem věty s t ř í d á. Tato chyba je u dobrých spisovatelů celkem řídká. V našem materiálu je v tomto dokladě: Přecházel po pokoji, chvílemi *usedaje* (Nový 161).

8. Mezi dějem vazby přechodníkové a dějem věty musí býti těsná souvislost; při tom přechodník vyjadřuje děj p r ů v o d - n í, v y s v ě t l u j í c í. Děj, který s dějem věty nesouvisí přímo, který jej nedoplňuje ani nevykládá, nehodí se do vazby přechodníkové. Cítíme to jako zřejmé prohřešení, jestliže autor přes to takové dva děje spojí přechodníkovou vazbou. U dobrých a pečlivých autorů se to stává jen málokdy: V hospodě seděli starosta s řídícím, *shodujíce* se v tom, že všecko na světě je teď zlé (Čep 15; vztah obou dějů je velmi volný a vůbec celý výraz je příliš eliptický. Lépe by bylo: V hospodě seděl starosta s řídícím. *Rozmlouvajíce* spolu, shodovali se v tom, že ...) Kvílela pro dítě, *majíc* vlasy rozcuchány a rysy strhány (Havlíček 260; opět jsou spjaty děje nesourodé).

9. Říkává se, že přechodník minulý nelze tvořiti od sloves trvacích a že tvary jako *prosiv, dělav,* uváděné ve vzorech časování, jsou vlastně chybné (nebo lépe: neexistují). Mají se prý uvádět jen tvary dokonavé (*poprosiv, udělav*). Toto mínění není plně oprávněno. Je pravda, že mezi minulými přechodníky

mají velikou většinu tvary od sloves dokonavých, ale přes to lze najíti doklady minulých přechodníků i od sloves trvacích a opětovacích, a není to užití chybné. Na příklad: Bylo na jaře, jednou večer, když starý Šulc ve svých okovaných těžkých střevících, *hlomoziv* chvíli na tmavých schodech, vstoupil do světničky mladého filosofa (Jirásek 212). A tak mnoho sem tam *uvažovav* zvolil cestu prostřední (ib. 222).

U Kratochvíla čteme tvary *končiv* (125), *byv tázán* (128), u Vančury *praviv* (73). Jak vidíme, příklady ukazují jednak na slovesa, jejichž vid se v minulém čase cítí nezřetelně (pravil, tázal, varoval) nebo u nichž se vid skončený neobjevuje (hlomozil, uvažoval) anebo kde je děj sice předčasný, ale při tom opětovaný (byl oddalován).

Přechodník minulý vyjadřuje arci děj předčasný, ale z toho ještě neplyne, že je vždy nezbytně nutné vyjadřovati tento děj slovesem dokonavým. Je sice logické, že tento děj musí býti skončen, vždyť je předčasný, ale někdy je potřebí více než jeho skončení zdůraznit jeho trvání nebo opětování. Pak nezbývá než užít slovesa trvacího nebo, je-li třeba, opětovacího; minulý přechodník pak sám svým tvarem naznačuje, že jde o děj, který skončil dřív než děj věty. Takového druhu by byly tyto věty: Dlouho jej marně *prosiv* (zdůrazněno trvání), na konec se urazil a víckrát jej už o nic nežádal. *Byv* návštěvami od své práce neustále *vyrušován* (zdůrazněno je opětování), poručil, aby k němu nikoho nepouštěli. Této možnosti však naši spisovatelé — kromě několika řídkých výjimek — neumějí využít. Je to snad strach z chyby či nedostatek smyslu pro pravý význam přechodníku minulého?*)

10. Někdy se stane, že spisovatel chce vyjádřit přechodníkem děj minulý předčasný opětovaný, který se však střídá s dějem věty. To je případ podstatně odlišný od případu, o kterém jsme právě mluvili. Schematicky jej lze označit takto: . — . — . — . — (. děj předčasný vyjádřený přechodníkem, — děj hlavní vyjádřený přísudkem), kdežto případ předešlý má schema toto: . . . . — — — nebo . . . . . —

Normou není tento případ stanoven a spisovatelé si s ním nevědí rady. Raději se mu proto vyhýbají. V našem materiálu

*) Zdá se, že se spisovatelé tomuto užití přechodníku vyhýbají spíše proto, že jim — a patrně právem — připadá strojený a značně nevýrazný; s určitým tvarem slovesným tu spisovatelé pochodí daleko lépe. R.

jsou dva případy tohoto druhu: Kradla (Ježibaba) děti, a železnými zuby *zakusujíc* se jim do hrdla, mrtvé je házela na krov svého obydlí (Mrštík 102).

V obou případech spisovatelé sáhli po přechodníku současném. Učinili tak snad z rozpaků, nevědouce, kterého přechodníku zde užít, nebo z omylné představy, že děje jsou současné. Ale ať to učinili z toho nebo z onoho důvodu, cítíme, že volili tvar nevhodný. Není zde na místě přechodník přítomný, nýbrž minulý. Minulý přechodník však v tomto případě nemůže býti opětovací jako ve větách, které jsme si uvedli v předešlém paragrafu, nýbrž musí býti dokonavý. Význam opětování tu nelze tvarem přechodníku vystihnout, ten musí vyplynout jen z celkového smyslu věty, zejména z opětovacího vidu slovesa určitého v přísudku. Tím se tento případ stává analogickým k případům s praesentem gnomickým (viz odstavec 4). Uvedené věty by tedy měly znít takto: Ježibaba kradla děti, a železnými zuby se jim (nebo: každému z nich) zakousnuvši do hrdla, mrtvé je házela na krov. (Po každé takové rodinné hádce) tatínek, *bouchnuv* dveřmi, se dával do práce se zuřivou úporností.

11. Zbývá ještě zmíniti se o rozdílu významu mezi passivním přechodníkem přítomným a minulým.

Současnost trpného děje vyjadřuje jen přechodník sloves trvacích a opětovacích: Kačka je obsluhovala, *jsouc chytána* od mužských za boky (Morávek 78). (Přátelé) utíkali s ní, zběsile, takže zůstávala pozadu, *jsouc* vlastně *vlečena* (Konrád 49). Myslila si, že bych se mohl cítit pokořen, *jsa* neustále *vyháněn,* tu z ložnice, ze síně a na konec i z vlastního pokoje (Havlíček 149).

Passivní přechodník přítomný sloves dokonavých vystihuje stav vzniklý z děje. Na př. (Zhýralec) o nic se nestará a ničeho nedbá, *jsa zhnusen* láskami, světem a nejvíc sám sebou (Křelina 134). Barány mu vstrčil do ruky jakousi minci, *jsa* zřejmě *dopálen* (Vančura 44).

Passivní přechodník minulý se hodí tam, kde autor chce vyjádřit, že stav vzniklý z děje netrvá, nýbrž že se skončil, nebo kde nechce trvání stavu zdůrazňovat, jak to dosvědčují tyto věty: Tehdy český král, *raněn byv* v turnaji, ležel v Paříži nemocen (Fryček 45; slovy *v turnaji* je naznačeno, že autoru jde o děj, nikoliv o trvání stavu, jinak byl by asi užil přechodníku

přítomného: král, *jsa raněn,* ležel v nemocnici). Na podlaze (slunce) kladlo světelný pás, který po dvou hodinách zmizel, *byv pohlcen* sousedním křídlem (Němeček 102). Hugo Hynek Hajn zemřel jedenáctého listopadu 1926..., *byv stižen* novým záchvatem mrtvice (Havlíček 299).

12. O nahrazování vazeb přechodníkových gallským akusativem (Šel, ruce v kapsách) a francouzským doplňkem (Drobná a nervosní, sedla si naproti babičce) bude zmínka v následujícím oddíle.

4. Stylistická platnost přechodníku.

Ve stylistickém užívání přechodníků jsou mezi jednotlivými spisovateli nemalé rozdíly a není ani možné stanoviti všechny zásady s platností všeobecnou. Ale i tak lze aspoň některé zásady vystopovat s nepochybnou určitostí a stanovit, do jaké míry se jimi spisovatelé řídí.

1. První takovou zásadou je: p ř e c h o d n í k ů s e v b e l e t r i i n e u ž í v á v p ř í m ý c h ř e č e c h. Je to vlastně jen logický důsledek toho, že přechodník je útvar naveskrz knižní, mrtvý v jazyce obecném a neobvyklý i v jazyce hovorovém. Snažíce se v přímé řeči přiblížiti se rázu řeči mluvené, spisovatelé se tu přechodníkům vyhýbají. Odchylek od této zásady, sice nepsané, ale tím důsledněji zachovávané, najdeme celkem nemnoho. Čapek Chod v řeči Paváka mladšího k Jiřině na str. 318—320 užil snad úmyslně několika přechodníků, zvláště tam, kde vzpomínky svým epickým rázem překrývají hovorový tón řeči, na př. Tehdáž *sedíce* na tamním nábřežíčku pod akáty přešli jsme náhle z Candida ku předmětu, o němž jsme nikdy před tím ani už potom nemluvili (318). Podobně je tomu u Jiráska v přímé řeči Thámově (str. 286).

Ze spisovatelů současných se přechodník v přímé řeči občas objevuje u Vančury a Havlíčka. U Vančury, který přechodníků užívá nejčastěji ze všech spisovatelů a rád i v rozhovorech svůj výraz uměle stylisuje, nás to arci nikterak nepřekvapuje. Na př.: „Budu odcházeti velmi těžce, *vida* tolik přátel, jež nic nepřiměje, aby opustili své město," pravil Tomáš (180; podobně na str. 29, 118, 145). Příklad z Havlíčka: „Hleď," rozváděla vášnivě svůj námět, „vždycky si přál, aby mezi námi žil, *nejsa viděn*" (197; pod. 244). Ve svatebních proslovech (str. 110) nejsou přechodníky tak nápadné jako v tomto příkladě, kde je dokonce přechodník min.: Měl jsem tisíc chutí... křičeti do

bílých tupých tváří: „Pitomci! Pitomci! Já sám po zralé úvaze, *vyčkav* příležitosti, sestrojil jsem tuto smrt!“ (297).

U ostatních spisovatelů je přechodník v přímé řeči velikou vzácností. U Jeřábka se najde jeden přechodník v přímé řeči Horymírově: Dokonce i ženy odcházejí z domovů, *vlekouce* děti a kojence (35).

2. V neužívání přechodníků v přímé řeči se tedy většina spisovatelů nápadně shoduje. Tuto zásadu lze stanovit zcela určitě. Stanovit však ostatní případy, kdy se spisovatelé přechodníkům nápadně vyhýbají, není už tak snadné. Velmi tu záleží na celkovém rázu slohu jednotlivých spisovatelů, vždyť jsme na statistice viděli, jak veliké jsou rozdíly v hustotě přechodníků. V úsečném, úryvkovitém slohu Svatoplukově není vůbec pro přechodníky místa. Bohatě rozvětvená věta Havlíčkova by se však bez přechodníků těžko obešla. Také do ornamentálního a stylisovaného výrazu Vančurova se přechodníky hodí velmi dobře. Pěkně také doplňují živý a jemně, při tom však bohatě prokreslený sloh Durychův. Musíme však býti opatrní při tomto posuzování záliby spisovatelů v přechodnících, protože naše statistika uvádí procento vždy jen z jediného díla jednotlivých spisovatelů. Toto procento tedy platí jen pro uvedený jeden spis, nikoli pro celé dílo, a nelze na této statistice budovat nijaké srovnávání slohu jednotlivých spisovatelů. Vzdáme se proto svůdné příležitosti srovnávat spisovatele mezi sebou a vyvozovat z počtu přechodníků bůhvíjaké závěry pro jejich sloh nebo opačně pro vztah přechodníků k jejich duševnímu ladění. S větší bezpečností můžeme stanovit platnost přechodníků v jednotlivých druzích slohu. V našem materiálu se více méně zřetelně uplatňují tyto zásady:

a) Přechodníky nebývají v pasážích r e t r o s p e k t i v n í c h, kde si hrdina vzpomíná na něco minulého (příklad: úvodní kapitola Havlíčkova románu), nebo kde je s a m o m l u v a (na př. Neff 187—191, 201—205), nebo kde se autor vžívá přímo do duševních stavů líčeného hrdiny (srov. román Svatoplukův).

b) Přechodníky bývají vzácné ve statích ú v a h o v ý c h. Tento zjev lze pozorovat velice často (Němeček 183—188, Křelina 81—90, Vančura 37—38 atd.). I v l í č e n í c h bývá přechodníků málo (na př. Konrád 113—116).

c) Přechodníky nebývají v těch pasážích, které mají ráz

přímého souvislého vypravování hrdinova. Je to do značné míry analogie přímé řeči.

Proti těmto případům lze stanovit případy, kde se naopak přechodníků užívá poměrně hodně. Je to především epický sloh, vypravování s t. zv. epickou šíří a epickým klidem. Typický je pro takový typ slohu Vančura a Morávek, zčásti i Kopta (zejména pro přechodník minulý) a Durych. Má-li se však vystihnout prudký spád děje, autoři se přechodníkům zpravidla vyhýbají (srov. Křelina str. 107—124).

3. Jak vidíme, má přechodník svou zvláštní stylistickou platnost. Je to útvar spíš epický než lyrický nebo úvahový. Užívá se ho tam, kde se děje kříží navzájem a kde je potřebí semknout je dohromady těsněji, než by to mohla učinit slovesa v tvaru určitém. Děj, jehož závažnost uznává autor za menší, vyjádří se přechodníkem. Tím není omezena jeho dějová platnost, protože se v přechodníku cítí dějové pojetí velmi silně; tím však, že není užito tvaru určitého, děj vedlejší se připíná k hlavnímu velmi těsně a vytváří s ním takřka jediný celek.

4. Proto užívají spisovatelé rádi přechodníků tam, kde by sloveso určité myšlenku zavedlo příliš do šířky a tím ji tříštilo. Konrád rád sahá po přechodníku ve větě vedlejší, aby se dvojitá myšlenka věty vedlejší těsněji semkla dohromady a nepřetížila příliš celé souvětí. Z mnoha případů tohoto usu si uveďme jeden: A ani jeden z chlapců se nezačervenal; leda z přílišné a svéprávné horlivosti, když o tom opět vyprávěli Vilémovi, *předstihujíce* jeden druhého ve vášni, s níž se před ním dušovali, překotně se *odvolávajíce* na svou lepší schopnost paměti, ba dokonce i na výbornější školní prospěch (162).

Také u ostatních spisovatelů najdeme často podobné případy, i když ne vždy tak nápadné. Na příklad: (Zůstal) věren ideálům, jež historie učinila marnými, *zbavivši* je cíle (Glazarová 184). Dal Soni několik bezmyšlenkovitých napomenutí, aby se zaměstnávala radostnějšími věcmi a aby obrátila zřetel k nadějné budoucnosti, *nechávajíc* minulost klidně spáti (Havlíček 180). Když ujednal spolek s Uhry, *smířiv se* i s Kazimírem Polským, a když najal veliké vojsko, . . . (Fryček 45).

5. Snaha po těsném semknutí věty vede k užívání přechodníků zejména ve větách uvozovacích. Příkladů lze uvésti veliké množství, na př.:

„To všecko je zvyk,“ promluvil vážně doktor Lón, *blýskaje* skly a zvedaje bradu (Čep 69).

„Nic nevěděl, otče!“ zvolá Neklan, *přidržuje* si ruce před obličejem (Jeřábek 144).

„Nu tak! Teď!“ zvolala, *udeřivši* po třetí do kláves (Durych 70).

„Tak ses naběhala, Nelly,“ shrnula babička, *seznavši,* že Nelly dokončila svou historku (Neff 14).

„Jeď si, kam srdce ráčí,“ pravil, *usmívaje se* (Nový 38).

— Ale to je novinka, podivil se Vaňka, *chňapnuv* po tomto soustu s velikou lačností (Kopta 23).

Plně chápeme tuto zálibu v přechodnících ve větách uvozovacích. Důraz je přece vždycky větší na přímé řeči než na větě uvozovací. Protože je však v uvozovací větě třeba uvésti — v rozmanité stylistické obměně ovšem — činnost mluvení a velmi často pro větší plastičnost i okolnosti, které řeč doprovázejí, rozrostla by se uvozovací řeč v souvětí a tím by převážila řeč přímou. Aby se tak nestalo, je třeba semknout uvozovací větu co nejtěsněji, a právě k tomu se výborně hodí přechodník. To cítí všichni autoři bez výjimky zcela jasně, a proto užívají v tomto případě přechodníků i ti z nich, kteří si v přechodnících nijak zvlášť nelibují. U některých autorů téměř polovina všech přechodnků bývá právě ve větách uvozovacích. Na př. u Kožíka ze 70 přechodníků přítomných je jich 30 ve větě uvozovací a z 8 minulých 4. U Neffa ze 116 je v uvozovacích větách 64, tedy dokonce víc než polovina.

6. Ale užívání přechodníků není podporováno jen snahou po větné symetrii a z toho vyplývající snahou po těsnějším semknutí syntaktickém. Přechodníky jsou často i ve větách velmi krátkých, kde přece tyto snahy nemohou působit. V takových větách vyložíme přechodníky spíše snahou p o t ě s n ě j - š í m s e m k n u t í m y š l e n k o v é m. Autorovi splývají dva děje v jeden těsný celek. Děje vedlejší se stávají takřka nedílnou součástí děje hlavního a prostupují jej.

Nejčastěji se to stává při vyjadřování p o h y b u, zejména chůze. Zde někdy probíhají dva děje současně, navzájem se doplňujíce. Autor nemá často téměř jiné možnosti tuto současnost (nebo lépe: souběžnost) zdůraznit než právě vazbou přechodníkovou. Na př.: A zakývala hlavou, trochu *se usmívajíc* (Čep 68). Šli *přidržujíce si* klobouk a šál (Vančura 161). Již klesal, *nemoha* dále (Konrád 20). Odešel *neohlížeje se* (Durych 128). Rychle zula střevíce, a *nesouc* je v ruce, začala utíkat ze všech

sil (ib. 72). Stará *bručíc* pomalu slézala (Morávek 75). Vešla Hedvika, *přinášejíc* černou kávu (Neff 12). Děti se rozběhly po chodníčku, *stříkajíce* na všechny strany (Glazarová 180).

7. Také současnost duševního dění nebo duševních stavů se vystihne přechodníkem lépe a věrněji než kterýmkoli jiným výrazovým prostředkem. Ukáže nám to několik příkladů: Žil tak *nevěda* o ničem z lidských radostí (Křelina 48). A děti, *dívajíce se* do její tváře s umíněnou odevzdaností, věřily o ní, že je všemohoucí (Konrád 120). Hleděl jsem naň *žasna* (Fryček 102). Byli sobě zjevením, *objevivše se* navzájem všemi pěti smysly (Němeček 20). Továrník, *necítě se* hněvem, udeřil ho do obličeje (Nový 93).

8. Toho, že vazba přechodníková připojuje těsně děj vedlejší k hlavnímu, aniž jej zbavuje dějové dynamiky, využívají spisovatelé s oblibou k tomu, aby přechodníkem vystihli děj, jehož důsledkem je zdůrazněný děj hlavní nebo opačně. Těsné logické spětí příčiny a důsledku nalézá ve vazbě přechodníkové adekvátní stylistické vyjádření. Na příklad: *Odřeknuv* účast kteréhokoliv člena vlastní rodiny, zbavil jsem se práva vybírati zdánlivě nezbytné svatební figuriny (Havlíček 97; tím, že jsem odřekl, zbavil jsem se). Urážlivě opakoval stále totéž, *ruše* soulad jakékoliv hry (Konrád 51; opakoval a tím rušil). *Jsouce* tři na jednoho mohli ho prostě přehlasovat (Kopta 309; tím, že byli tři, mohli).

Ovšem tam, kde autor nechce zdůraznit těsné spětí příčiny a následku, ale chce zdůrazniti příčinný vztah, tam raději užije souvětí a spojí je obvyklými spojkami příčinnými, důvodovými, výsledkovými a pod.

9. Že je přechodník vhodným prostředkem k těsnému spětí věty a myšlenky, o tom vedle přímých důkazů, jež nám poskytly příklady v předešlých odstavcích, jest i důkaz nepřímý, a to způsob užívání přechodníků passivních. O nich jsme na str. 133 řekli, že jsou proti přechodníkům činným velmi vzácné. I když přihlédneme k tomu, že passivum je v češtině vůbec vzácnější než aktivum, přece je tu nepoměr tak veliký, že jediné tento výklad by nestačil. Jistě tu musí působit ještě něco jiného. Víme, že užívání přechodníků je podporováno právě snahou po těsnějším spětí. Nuže, tuto výhodu plně poskytuje jen přechodník činný. V rodě trpném je však vazba, která, ač vystihuje také stav jako následek děje, se připojuje ještě těsněji než přechodník, a to je vazba doplňková s příčestím trpným.

Tyto vazby najdeme i u spisovatelů starší skupiny, na př.: S počátku naslouchala Pavlína, jako by neslyšela, se vzdorem, *nakloněna* nad svojí prací (Herrmann I-II, 208). Ale teprve u spisovatelů současných se objevují doplňkové vazby s příčestím trpným hojněji a pravidelněji, zatlačujíce přechodník trpný. Příkladů lze uvésti veliké množství. Řečník mluví o racionalisaci, strojích, dělnících, kteří, *ochuzeni,* nejsou dobrými konsumenty (Svatopluk 168). *Otázán* však, nepřetvařoval se (Kožík 314). *Donucen* k tomuto ústupku, Barány se nepřestal ohlížeti (Vančura 48). Dobytek po dvou kusech *vehnán* do ohrad bučí a odhání ocasy mouchy (Hoffmeister 82). A vládyka Horymír vyjde z podzemí, *sledován* ozbrojenci (Jeřábek 207). Byla to jednoduchá, ale poměrně vysoká budova, ... ale delší dobu *nepoužívána,* velmi zchátrala (Konrád 98). Jako k slavnostní iluminaci *namontovány,* tyčí se na nich (kaštanech) nesčetné žárovičky lepkavých pupenů (Glazarová 137). Jiřiny klesaly, *popáleny* předčasným podzimním mrazem (Durych 89).

Tyto passivní vazby doplňkové cítí dnes autoři jako vazby významem rovnocenné s vazbami aktivních přechodníků, jak svědčí tyto ukázky: A děd, *uchvácen* starým hněvem, anebo spíše *předstíraje,* ... že se stále ještě zlobí, když si na to vzpomene, křikl (Nový 104). Jí však bylo, jako by skutečně dlela u pana Kryštofa, *napjata* očekáváním a *tajíc* dech (Konrád 86).

Možná, že tato záliba ve vazbách doplňkových s příčestím není nikterak projevem vývoje jazyka, nýbrž jen pomíjivou módou (všechno nasvědčuje tomu, že je to skutečně jen móda), ale přes to ukazuje, jak silně se ve slohu projevuje sklon k těsnému spojování myšlenek. Tento sklon zachraňuje přechodník činný od vymření, ale zároveň odsuzuje přechodník trpný k pouhému živoření.

10. Týž zjev pozorujeme i u jiných vazeb přechodníkových značících stav. Jsou to zejména vazby přechodníku slovesa *býti* s příd. jménem *(jsa spokojen)* nebo s podst. jménem *(jsa úředníkem)* a vazby přechodníku slovesa *míti* s předmětem *(maje hlavu plnou starostí)*. I místo těchto vazeb jsou čím dál tím víc v oblibě vazby bez přechodníků. Tím, že vyjádření dějového pojetí přechodníkem slovesa *býti* a *míti,* třebas je v takových případech jen více méně formální, je tu úplně potlačeno, ztrácí vazba naprosto svou dynamiku a tím se dostává do těsnější závislosti na přísudku věty. A právě pro tu těsnější závislost se tyto vazby bez přechodníků v dnešním jazyce velmi šíří, jak je vidět na těchto několika příkladech, které jsou jen vybrány

z většího množství: *Lesklý, jako z kovu, pružný a pevný,* odhodil (list) roušku, která skrývala jeho dospívání (Glazarová 199). *Bystrá, nadaná rychlým postřehem,* hned se vyznala v situaci (Neff 15). „Tak se to musí," přikyvovala teta, *hrdá* na svou paličatost (Havlíček 87). Byl nejpoctivějším pracovníkem ze všech, stále *ochoten* pomoci (Kožík 328). Zdrželi se sotva chvíli, *žádostivi* procházeti se ulicemi (Vančura 32). A tu se dala vésti, *nepozorná,* zavěšují-li zvenčí zámek (ib 173). Po stranách seděly obě mladší dívky, *podobny* prvním písním slavičím (Durych 35). *Opilý* vnikl (Jan) v noci do chléva (Svatopluk 44). Už dva roky tak sedávali, často po celé hodiny neřekli slovíčko, prostě *rádi,* že jsou u jednoho stolu (Neff 119). — „Díky, drahý Gérarde!" loučil se Bouquet, *v jedné ruce štětec* (Kožík 225). „Soňo," řekl jsem unyle, sedě na nízkém taburetu, *hlavu skloněnu, ruce sepjaty na klíně* (Havlíček 74). Gabryška stojí u schodů, *široký úsměv* ve vzhůru obrácené tváři (Glazarová 8). Chodily jako řeholnice, oči *sklopeny,* loket *přitažen* (Vančura 94).

Vazby s vynechaným slovesem *býti* mají oporu v čistých adjektivních doplňcích (na př. Vrátil se z ciziny *chud*); pod vlivem snahy po těsnějším semknutí mění se vazby přechodníkové v tyto vazby doplňkové, což je ulehčeno tím, že hranice mezi oběma těmi vazbami vždy byly velmi neurčité. Zato vazby s vynechaným přechodníkem slovesa *míti* se rozšířily pod silným vlivem podobných vazeb francouzských a nelze je pokládat za čistě české, je-li na tvaru podst. jména jasně patrný akusativ. Lze-li však tvar podst. jména vykládat jako nominativ, je možno v těchto vazbách vidět pokračování starobylých dodatkových vět neslovesných a nelze je pokládat za chybné.

Obojí jmenované vazby jsou nyní velmi v módě a dá se očekávat, že časem jejich obliba zase poklesne. Nejsou však ani zdaleka tak časté (aspoň v rozbíraných spisech) jako doplňkové vazby s příčestím trpným, o nichž byla řeč v odstavci 9. Normální vazby přechodníkové jsou vedle nich u všech spisovatelů častější, u některých dokonce o mnoho častější. Na př.: Děvečka na něj počkala, *jsouc opřena* o oblouk bramborového košíku a nohu *majíc* v brázdě (Křelina 24). Sama *jsouc* čtenářka, nutila mě čísti beletrii (Havlíček 90). Ondřej vyšel z jeho úřadovny, *maje* v prsou olověnou tíhu (Němeček 359) atd.

Možná, až časem poleví přechodná obliba vazeb doplňkových, vykrystalisuje se přesnější rozdíl v stylistické platnosti jejich a vazeb přechodníkových .Dnes je prozatím usus spisovatelů zde nevykvašen a nelze říci o něm konečný úsudek.

11. Pro své stylistické vlastnosti je přechodník ve psaném jazyce spisovném útvarem stále živým, třebaže v jazyce obecném*) a z valné části i v jazyce hovorovém již dávno odumřel. Proto také nepůsobí nikterak dojmem archaistickým nebo příliš papírovým, jak působívají zpravidla útvary odumřelé. Umí-li ho autor užít správně podle gramatické normy a na vhodném místě, zní přechodník zcela přirozeně. Nápadně působí teprve tehdy, užívá-li se ho příliš často; potom skutečně dodává slohu zabavení archaistického (na př. u Vančury).

V jedné větě snášíme bez námitek několik přechodníků vedle sebe tehdy, jsou-li navzájem souřadné. Takový případ nastává velmi často, na př.: Ta (píseň) by byla přetrvala léta, *budíc* paměť lidskou, která je krátká, a *oživujíc* jeho zhaslé dni (Křelina 64). Bránila se, *kuckajíc se* smíchem a *pleskajíc ho* přes ruce (Neff 109).

Sejdou-li se ve větě dva nesouřadné přechodníky, autoři dbají, aby je od sebe řádně oddělili jinými členy větnými: Ale v hostinci, *hledíce* na obrazy velikánů své minulosti . . ., tvrdili spíše opak, jeden přes druhého *čerpajíce* ze studně dějin vědra pravdy. (Konrád 164).

Dva nesouřadné přechodníky, jdou-li těsně za sebou, působí totiž poněkud rušivě, snad i z toho důvodu, že se takovému spojení autoři vyhýbají, a proto je velmi vzácné: Muž se zastavoval, *chodě* po kuchyni, *nerozuměje* ničemu (Durych 16).

Jako nadměrné cítíme též takové užití přechodníku ,když je v souvětí přechodníkem rozvita víc než jedna věta. Působí to na nás asi tak, jako když se v téže větě bez nezbytné potřeby opakuje totéž slovo. I tento případ je v našem materiále neobyčejně řídký: Pánové neodpovídali, *čekajíce,* až se (číšník) vzdálí, ale otálel *prodlužuje* své služby (Vančura 74). Vstoupil *neodkládaje* čepice a *nepouštěje* hole z ruky a *popíjeje* pomalu u výčepu kalíšek slivovice hledí šikmo k jedinému osvětlenému stolu (Čep 21; tento případ je krom toho komplikován tím, že čtenář při čtení přiřadí omylem třetí přechodník k prvé větě a teprve dodatečně poznává svůj omyl).

V. Závěr.

Z příkladů, které jsme uvedli, vyplývají tyto všeobecné zásady o užívání přechodníků v současné beletrii:

---

*) Ustrnulé tvary přechodníkové, dosud žijící v nářečích moravských, nejsou přechodníky v pravém slova smyslu. Jsou to již tvary s platností adverbiální.

1. Přechodníků se nyní užívá méně než v literatuře starší, zejména přechodník minulý je na zřejmém ústupu, ale přes to je přechodník (vyjma přechodník budoucí) útvar ve psaném jazyce stále živý.

2. Správné tvary přechodníku zachovávají spisovatelé přesně.

3. Proti správnému skladebnému užívání přechodníků se u našich dobrých autorů najde sice chyb celkem málo, ale jsou to někdy odchylky velmi závažné (na př. přechodník vyjadřující děj následný, přechodník v platnosti přívlastkové a pod.).

4. Stylistickou platností přechodníku je připojovat průvodní děj těsně k ději hlavnímu bez porušení jeho dynamiky; této jeho platnosti se využívá s výhodou zejména v bohatém slohu epickém, ve větách uvozovacích a pak ve větách, kde přísudkem je sloveso pohybu nebo duševního dění.

Přechodník v češtině je útvar sice knižní, dosud však nikoli papírový. Užívá-li se ho s mírou, nezní ve psaném jazyce nijak archaisticky. V české mluvnici má dosud pevné místo a tomu, kdo si vypěstuje jemný cit pro jeho užívání, poskytuje vítané výhody stylistické.

Nelze tedy přechodníky odsuzovat ani před nimi varovat. Nelze však do nich také nikoho nutit. Autor, který je dobrý stylista, musí sám poznat, čeho k svému výrazu potřebuje. Jestliže pozná, že se přechodníky dobře hodí do jeho slohu, že by jeho sloh bez nich byl ochuzen, nebude se jim zajisté vyhýbat. Právě tak by bylo bláhové, aby se do nich nutil, když se bez nich docela dobře obejde.

Bude ještě třeba prostudovat přechodníky v jazyce odborném; zde patrně bude obraz poněkud jiný. Jistě bude jiná stylistika přechodníku, snad budou některé odchylky v syntaxi a možná, že i v tvarosloví. Možná, že na př. přechodník budoucí, v beletrii mrtvý, má v jazyce odborném možnost uplatnit se víc.

Antonín Opravil:

Úřední jazyk

(NŘ. XXV, 97 n.)

II. Neosobní vyjadřování.

Nyní obrátíme list a všimneme si škrobeného neosobního vyjadřování v naší úřední češtině.

A věru není k tomu co podotknout, leda to, že jde člověku hlava kolem, musí-li číst ještě dnes v jediném úředním naří-

zení, vyhlášce, výnose, oběžníku, dopise atd. takových „budiž“ a „buďtež“ pět, deset i víc a mezi nimi občas na př. dokonce „Tím budiž se spravováno“ nebo „Budiž sem sděleny příčiny, proč dosud nebyl vyřízen tam se nalézající spis čj. to a to.“ Potom si ještě může člověk povzdechnout, proč se v úředních písemnostech píše tak, jak nikdo nemluví. Tak na př. místo „Od vymáhání náhrady budiž upuštěno“ je lépe psát v úředním výnose *Od vymáhání náhrady upusťte!* nebo ještě lépe: *Náhradu nevymáhejte!* Jindy lze dobře užít také výrazů *(je) třeba, (je) nutno, musíte udělat to neb ono.* Kromě toho je záhodno upozornit tu zvláště na to, že ani závažnost ani závaznost úředního příkazu nijak neutrpí, vyjádří-li se tento příkaz místo věty rozkazovací prostou *větou vypovídací,* tedy na př. ve všeobecné vyhlášce nebo výnose: *Od vymáhání náhrady se upustí* nebo: *Náhrada se nevymáhá.*

Druhým takovým výrazem jako neosobní „budiž“ s trpným rodem je 3. osoba jednotného čísla od slovesa *býti* s neurčitým způsobem: „jest učiniti“. Tak na př. čteme v ministerském oběžníku: „O tom se dává věděti. Potřebné v oboru — dejme tomu školské a osvětové správy — jest zaříditi“ Německy to zní: „Hievon ist Kenntnis zu nehmen. Das Erforderliche im Bereiche der Schul- und Kulturverwaltung ist zu veranlassen.“ V té české větě je vazby „jest zaříditi“ užito zastarale a nevhodně, s významem nedost přesným. Všude tam, kde neběží o přirozenou nutnost, tedy o něco, co je nám nezvratně souzeno (na př. „Všem nám je umříti“), nýbrž o zcela obyčejnou potřebnost, povinnost, pokyn, upozornění, radu, výzvu, rozkaz, je v češtině na místě buď rozkazovací způsob nebo vazba *(je) třeba, (je) nutno něco učinit* nebo vazba s *musiti.* Je nasnadě, že se často dobře hodí, hlavně ve všeobecných nařízeních, také způsob oznamovací. Proto mělo v oné větě stát správně: *O tom Vám dáváme vědět. Zařiďte v oboru školské a osvětové správy vše potřebné* nebo *vše, čeho třeba.*

Ale ještě jedna věc ve výraze „jest zaříditi“ a ve výrazech jemu podobných stojí za zmínku. Proč se téměř ve všech úředních písemnostech setkáváme napořád toliko s tvarem „jest“ a s infinitivem jen s příponou „-ti“, ačkoli kratší tvar *je* a infinitiv s příponou *-t* jsou stejně správné, spisovné, mají týž význam a při tom jsou mnohem přirozenější? Také tato jednostranná záliba bezpochyby souvisí se strojeným a šroubovaným způsobem úředního vyjadřování vůbec. Byrokratická suchopár-

nost přece nemůže dát najevo ani špetku takové milé přirozenosti a občanské prostoty, i když snad ví, že by jí nejen dobře slušela, ale i nemálo prospěla.

Neméně zbytečná zvyklost je užívat ve vnitřním písemném úřadování a v písemném styku se stranami zvratného tvaru sloves v 1. a 3. osobě jednotného a v 2. osobě množného čísla místo tvarů 1. osoby v rodě činném. Místo takových nepřirozených obratů, jako jsou: „Oznamuje se, žádá se, ukládá se, povoluje se Vám, upozorňujete se, Vyjádření se připojuje“ atp., lze psát mnohem účinněji: *Oznamuji (Oznamujeme) Vám, žádám Vás, ukládám Vám, povoluji Vám, Vyjádření připojuji* nebo: *Vyjádření jsem připojil* atp.

Při úředním písemném styku je tedy možno užívat tvarů osobních, jako když jedna osoba píše osobě druhé. Podle toho, co se kde hodí, užijeme buď 1. osoby jednotného čísla, nebo 1. osoby čísla množného; množným číslem lze se vyjádřit i tehdy, když nepodpisují dvě osoby. Někdy se také hodí 3. osoba jednotného čísla, na př. *presidium . . . oznamuje, žádá, upozorňuje, souhlasí, vzalo na vědomost to a to* a p. Obratů neosobních by se nemělo užívat už proto, že na každém úředním spise je někdo podepsán, někdo zaň ručí, někdo jej vydává nebo zasílá.

A ještě patero jiných výrazů odosobňuje úřední sloh neprávem a ne bez cizího vlivu: přídavná jména a příslovce „zdejší, tamní, zde, sem, tam“ místo zřetelnějších i určitějších zájmen *náš, váš, svůj* a *nám, u mne, u nás, mně, mi, Vám, u Vás* a p. A to nemluvíme ani o perlách „semúřední, tamúřední, zdeúřední“, které se konečně přec jen přestaly blýskat v úředních písemnostech, když byly několikrát pořádně zesměšněny.

Ostych většiny našich úřadů před osobními zájmeny *my, vy, náš, váš* je příznačný, jak o tom svědčí na př. tato zašmodrchaná věta: „V případě odlišného stanoviska tamního úřadu k zdejšímu pozměňujícímu návrhu navrhuje zdejší ministerstvo záležitost řešiti společnou poradou zástupců tamního i zdejšího úřadu.“ Zda není srozumitelnější věta napsaná takto: *Odlišuje-li se Vaše stanovisko od našeho pozměňovacího návrhu, navrhujeme Vám řešiti tuto věc na společné poradě* (nebo *aby tato věc byla řešena na společné poradě)?* Než také o rým někdy klopýtneme, když čteme takovou úvodní větu: „Ministerstvo financí sdělilo sem přípisem čj. . . .“ místo *Ministerstvo financí nám oznámilo dopisem čj.*, . . . atp.

III. Neurčité tvary přídavných jmen a přídavná jména ve významu jmen podstatných. Zájmena *tento, týž, jenž* a j.

Mimo to si úřední mluva přes náležitou míru libuje ve jmenných (neurčitých) tvarech přídavných jmen a v přídavných jménech s příponou *-telný* ve významu trpné možnosti, nemluvíc ani o nesprávném 7. pádě přídavných jmen v doplňku. Často chybuje také tím, že zpodstatňuje některá přídavná jména, i když se to příčí duchu našeho jazyka; je známo, že tak, jak se to děje v jazycích, které mají člen, v češtině přídavná jména zpodstatňovat jen tak beze všeho nelze.

Nejdříve několik slov o jmenných tvarech přídavných jmen. V úřední češtině se rádo zapomíná na normativní zásadu, která pro jazykovou praxi platí dodnes: že u těch přídavných jmen, která nemají jmenný tvar v 1. pádě rodu mužského, neužíváme jmenných tvarů ani v rodech ostatních, ani v množném čísle. Je tedy chybné psát na př. „dnes je možna kontrola i regulace“, „nesprávná udání jsou trestna“, „námitky jsou nepřípustny“ místo *je možná* nebo *jsou možné, jsou trestná, jsou nepřípustné,* poněvadž nikdo neřekne „možen, tresten, přípusten“. Jedinou odchylkou od oné zásady jsou některé jmenné tvary při podmětě *to, co, nic, všechno* a při podmětě infinitivním anebo větném, na př. *to je možno* nebo *možné, nesnadno(-é), zjevno(-é), zřejmo(-é).* Užívá-li se tedy v úřední češtině jmenných tvarů přes míru ustálenou zvyklostí, je to strojenost a s hlediska praxe spisovné chyba. Či slyšel už kdy kdo říci, že růže je „červena“ a že jablko je „červeno“? Nikoliv, a to proto, že neříkáme na př. ani, že uvařený rak je „červen“.

A přídavná jména s příponou „-telný“? Rozmohla se zvláště v právnické a soudní mluvě na újmu slovesných výrazů jako nějaká nákaza. Proč ku př. psát: „Každé napodobení obalu je stíhatelné“ nebo „Podpory v nezaměstnanosti nejsou zabavitelny“, když to lze prostě česky napsat takto: *Každé napodobení obalu lze, je možno, dá se stíhat, může být stíháno* anebo *Podpory v nezaměstnanosti nelze, není možno, nedají se zabavit, nemohou být zabaveny.* Rovněž nesprávně se někdy v úřední češtině kladou přídavná jména utvořená z přechodníku přítomného příponou *-cí* v doplňku místo příslušného slovesa, ku př.: „Povolená částka je postačující ke krytí nutných nákladů“ místo *postačí k úhradě nutných nákladů.*

O užívání přídavných jmen ve významu jmen podstatných, jako jsou „bližší, další, potřebné, řečené, uvedené, dotyčný, jmenovaný atd.“, už jsme připomenuli, že naše mateřština nemůže měnit přídavná jména v podstatná tak snadno a rychle jako jiné jazyky přidáním členu, neboť ho nemá, a proto zpravidla musí k přídavnému jménu buď přidat nějaké vhodné podstatné jméno, nebo se vyjádřit jinak. Nesprávně se tedy píše na př. „Bližší o dani důchodové viz v citovaném zákoně a prováděcím nařízení k němu“ místo *Bližší poučení, vysvětlení, výklad* a p. nebo *Podrobnosti, Více o dani důchodové* viz atd. Nebo místo „v dalším (v následujícím) zmiňuje se(!) osnova o...“, „z dalšího je patrno“ je správné *v dalším (následujícím) textu, paragrafu (článku, stati, odstavci)* a p., *z dalšího znění (textu, poučení, odstavce), z dalších řádků* a p. *je vidět,* podle toho, co se kde hodí. Jiné příklady: „Výrobci léčiv a léků nebo jejich zástupci (v dalším jen „výrobci“) musí dodržovati při prodeji léčiv, léků, ostatních léčivých prostředků, drog, lučebnin a pod. (v dalším jen „léčiva a léky“) velkoobchodníkům s léčivy tyto podmínky“ m. *v dalším textu* n. *dále.* „Další bude oznámeno, nařízeno později“ místo *další podrobnosti, další údaje, další opatření* a p.; „jest zaříditi další“ místo *zařiďte, čeho bude dále třeba, potřebí,* nebo *učiňte další potřebná opatření* nebo *zařiďte vše(chno) další.* Sem náleží i jiné nečeské výrazy, na př. výraz „až na další“, kterým se ukazuje k nějaké změně v budoucnosti, místo *až do dalšího opatření, rozhodnutí, až do odvolání, na ten čas, prozatím, zatím;* „bez dalšího“, ku př. „nedodržení stanovených lhůt mělo by bez dalšího za následek okamžitou ztrátu přiznané výhody,“ místo *kdybyste nedodržel(i), nedodržíte-li stanovené lhůty, ztratil(i) byste (ztratíte) bez dalšího jednání, bez jakéhokoli dalšího řízení, beze všeho, prostě, ihned přiznanou výhodu;* „bez dalšího je zřejmo“ místo *samo sebou je zřejmé* a p.; „v ostatním, co se týče ostatního, odkazuje se na to a na to“, správně *co se ostatních věcí (ostatku) týká, v ostatních věcech, jinak odkazuji (odkazujeme) na to a na to* a p. (správně je ovšem také *to* nebo *všecko ostatní, v tom ostatním);* „vzhledem k řečenému, uvedenému se žádá o rozhodnutí“ místo *vzhledem k tomu, co bylo uvedeno, žádám(e), abyste rozhodl(i);* „z uvedeného je vidno, že...“ místo *z toho, co bylo uvedeno, co jsem (jsme) uvedl(li), je vidět, že...* Místo poznámky „Nehodící se se škrtne“ je lépe psát *Škrtněte,*

co se nehodí! A místo „nevhodné budiž vráceno“ pišme raději *Vraťte, co se nehodí!*

Ani přídavné jméno „dotyčný“ nelze psát samo o sobě, t. j. bez příslušného podstatného jména, ale tohoto slova se často užívá vůbec nesprávně. Odkazuje-li se totiž na osobu nebo věc, o které se v předchozí větě mluvilo, označujeme ji přídavným jménem *dotčený* (ne „dotyčný“, neboť to má význam ‚styčný, dotykový‘, na př. bod dotyčný = bod dotyku, dotyčná elektřina = elektřina způsobená dotykem) ve významu ‚ten, jehož jsme se dotkli, o němž jsme se již zmínili‘, ale jen s připojením názvu oné osoby nebo věci nebo podstatného jména obecného s významem širším. Proto musíme říci na př. *dotčený zaměstnanec, dotčená osoba, dotčený zákon, dotčená věc* a p. Tedy místo „dekrety o propůjčení služebního místa buďte dotyčným vydány do konce tohoto měsíce“ je správně *dotčeným osobám* (nebo podle souvislosti *osobám převedeným do jiného oboru veřejné správy).* Místo „Na N. N. byl vydán zatykač; dotyčný je asi osmadvacetiletý, 177 cm vysoký“ atd. třeba psát *dotčený muž, jmenovaný muž* nebo i *hledaný muž,* anebo napíšeme jen *je asi osmadvacetiletý* atd. Totéž platí o přídavných jménech „jmenovaný, uvedený“ a p., užívá-li se jich bez příslušného jména podstatného.

Podobná chyba je, klade-li se zájmeno ukazovací „tento“ a „týž“ náhradou za podmět nebo předmět. Příklady: „K výslechu se dostavil X. Y.; tento (týž) se narodil . . .“; tu lze podmětové „tento (týž)“ docela dobře vynechat a psát přímo . . . X. Y.; *narodil se.* „Pokud se týče kolkovného, bude nutno toto sraziti z (!) . . .“, správně: *Co se týká kolkovného, bude nutno sraziti je s . . .* nebo krátce: *Kolkovné bude nutno srazit s . . .* „Zanedlouho vyjde o tom nové nařízení; v témž bude zakázáno“ atd. místo správného *v něm* anebo *v tom bude zapověděno . . .;* zájmena „týž“, které je správné, jde-li o totožnost, bylo tu užito pod cizím vlivem nesprávně místo zájmena *on, ten* anebo místo opakovaného nejblíže předcházejícího jména podstatného.

Zato neprávem bývá vypouštěno zájmeno *ten* ve rčeních jako „soudíme, že není třeba věc (místo *tu věc*) zatím projednávat“; „jsme názoru, jsme mínění, že . . .“ a p. místo *jsme toho názoru, jsme toho mínění, že . . .* atp.

Chybné je také spojení zájmena „onen“ s přivlastňovacím genitivem, na př.: „Ustanovení článku 8 a ono článku 12 jsou

v částečném rozporu.“ V této větě se srovnávají ustanovení dvou článků nějakého nařízení nebo předpisu a místo zájmena „onen“ by bylo třeba prostě opakovat příslušné podstatné jméno, totiž *ustanovení;* klást tam zájmeno „onen“ je způsob našemu jazyku cizí. Řekli bychom tedy buď *Ustanovení čl. 8 a ustanovení čl. 12 jsou v částečném rozporu,* nebo *Ustanovení* (1. pád množný) *článku 8 a 12 si částečně odporují,* nebo *Ustanovení čl. 8 je zčásti v rozporu s ustanovením čl. 12* nebo *Ustanovení čl. 8 zčásti odporuje ustanovení čl. 12* atd.

Cizí kaz „ten samý“ zmizel z úřední češtiny, jak se zdá, nadobro a ujala se dobrá zájmena *týž* a *tentýž,* vytýkající totožnost toho, o kom nebo o čem byla řeč, koho nebo co jsme slyšeli anebo viděli, ale skloňovat je náležitě podle přídavných jmen vzoru *chudý* umí bohužel málokdo. Přečasto totiž klopýtneme o nesprávné tvary zájmena *tentýž,* na př. o jednotný 4. p. ženský „tutéž“ místo *touž (výhodu),* o 6. p. mužský a střední „v tomtéž“ nebo „v tomže“ místo *v témže (výnose* nebo *nařízení),* o 7. p. mužský a střední „tímtéž“ nebo „tímže“ místo *týmž (výměrem* nebo *ustanovením),* ženský „toutéž“ místo *touž (osnovou),* o množný (pro všechny tři rody) 2. pád „těchže“místo *týchž,* o 6. p. o „těchže“ místo *o týchž (osobách),* o 3. pád „těmže“ místo *týmž (poplatkům)* a o 7. pád „těmitéž, těmiže“ místo *týmiž (zásadami).* Po pravdě však třeba říci, že se potýká se skloňováním oněch zájmen nejen úřední mluva, ale i mluva novinářská, obchodní, ba i odborná a pak ovšem i hovorová.

Ze vztažných zájmen *jenž* a *který* nepochybné převahy v úřední mluvě nabylo zájmeno *jenž.* Samá „jenž, jež“ v úřední písemnosti ovšem nedělají dojem vysoké češtiny, jak se domnívají ti, kdo si je tak oblíbili; ne nadarmo přezděl kdosi takovým ježatým písemnostem „ježci“. Přes to však nelze tvrdit, že se naše mluva bez zájmena *jenž* obejde. V platnosti přivlastňovací totiž bývá vůbec místo 2. pádu *kterého, které, kterých* vždycky genitivní tvar zájmena *jenž,* t. j. *jehož, jejíž, jejichž* a *jichž.* Při tom je třeba si uvědomit, že vztažného zájmena *jenž* lze užít jen někdy, protože se vztahuje toliko k osobám anebo věcem určitým, známým, kdežto vztažného a souvztažného zájmena *který* lze užít *vždy,* poněvadž se vztahuje k osobám nebo věcem určitým i neurčitým. Je tedy záhodno dávat v úřední češtině buď přednost spíše zájmenu *který,* neboť jím chybit

nelze, anebo náležitě zachovávat jemný významový rozdíl mezi oběma těmi zájmeny.

Chyby vyskytující se při skloňování zájmena *jenž,* jako 2. pád „bez nějž, do nějž“ místo *bez něhož, do něhož,* 4. pád jedn. čísla mužského rodu „jenž“ místo *jejž,* ustrnulý 1. pád jednotného i množného čísla „jenž“, neodlišování 2. pádu množného čísla *jichž* od přivlastňovacího zájmena *jejichž* atd., tu pomineme. Zato si však povšimneme několika poklesků, které vznikají v úřední mluvě nepochopením funkce zájmen *jenž* a *který.* Často se totiž tato vztažná zájmena nemístně kladou i v takových spojeních, při kterých nelze vůbec mluvit o nějakém těsnějším vztahu anebo kde zase naopak vztah je tak určitý, že prostě zájmeno vztažné ani nestačí jej vyjádřit. Někdy se takovým nevhodným užíváním vztažného zájmena (místo zájmena ukazovacího anebo jiného přesnějšího spojovacího výrazu) skreslí a poruší smysl věty až k nezřetelnosti. Co takové bezmyšlenkovitě užité „jež“ natropí, je vidět na př. na této větě: „Vyšetřete všechny případy samovolného opuštění služby v úřadě zaměstnanci, jež nám pak neprodleně jmenovitě hlaste.“ Neúředně, ale jistě lépe a srozumitelně: *Hlaste nám ihned jména všech zaměstnanců, kteří samovolně opustili službu v úřadě.* Nebo: „Zasíláme Vám k vyjádření spis čj. . . ., který pak vraťte presidiu.“ Správně: *Zasíláme Vám spis čj. . . ., abyste se o něm vyjádřili a potom jej vrátili presidiu.* „K vyšetření věcí menšího významu, zvláště jde-li o odpověď na prostý dotaz, o opatření různých údajů (dokladů) atp., užívá se dotazníků, které se k tomu velmi dobře hodí.“ Správně: *protože se, neboť se k tomu velmi dobře hodí,* nebo krátce: *K vyšetření věci menšího významu* atd. *se velmi dobře hodí dotazníky.*

Jindy se nečeským způsobem zdůrazňuje některý větný člen opisem se vztažným zájmenem místo prostého postavení na začátek anebo na konec věty, na př. místo: „Teprve vládní nařízení uveřejněné pod čís. 367 ve Sbírce zákonů a nařízení z 29. srpna 1940 to je, jímž mohou býti býv. důstojníci, rotmistři a déle sloužící převedeni z veřejných služeb do služeb soukromých“ bylo by lépe: *Do soukromých služeb mohou být bývalí atd. převedeni ze služeb veřejných teprve podle vládního nařízení uveřejněného* atd. nebo: *Bývalí* atd. *mohou být převedeni* atd.

Často se spojují v úřední češtině dvě věty samostatné vztažným zájmenem středního rodu „co, což“ nebo vztažnými pří-

slovci „kde, kam, odkud“ a p. místo jiného, vhodnějšího výrazu spojovacího, na př.: *a to, ale to, a proto, tam, na onom místě* a p., na př. místo: „Žádal o odklad výkonu exekuce, což však mu bylo odepřeno“ lze správně napsati *ale byl mu odepřen,* nebo místo „Dostavte se do úřadovny čís. 125, kde Vám bude vydáno žádané osvědčení“ správně *a tam* . . . atd.

IV. Číslovky.

Ve výrazech významu číselného neboli v číslovkách se chybuje v úřední češtině tu a tam tím, že se k číslicím připisuje pádová koncovka, na př. od „6ti“ do „14ti“ let, „24tihodinný“, „5tinedělní“, „22tiletý“ a p. místo *od 6 do 14 let, 24hodinný* (nebo ještě lépe: *čtyřiadvacetihodinný)* atd. Při skloňování číslovek se dává zbytečně přednost číslovkám tvaru „dvacet jeden“ před tvarem *jedenadvacet* přes to, že se při skloňování číslovek tohoto tvaru nelze tak snadno dopustit chyb proti mluvnické shodě, a přes to, že užít číslovek tvaru „dvacet jeden“ je někdy, zvláště tam, kde se počítají dohromady předměty různorodé, vůbec nemožné. Ale poněvadž se v tom chybuje šmahem, nejen v úřední mluvě, přejdeme k předložkám.

V. Předložky.

Z t. zv. původních (pravých, vlastních) předložek se v úřední češtině, pravděpodobně ne bez vlivu úředníků techniků, přes míru užívá předložky „o“ s 6. pádem v přívlastku neshodném. Tímto předložkovým výrazem se v češtině vyjadřuje rozsah, velikost nebo množství, a to zpravidla ve spojení s číslovkou určitou, na př. *dům o třech poschodích, byt o dvou pokojích* atd. Nevhodně se však klade v jiných případech, zvláště místo 2. pádu nebo předložky *s* se 7. pádem nebo místo příslušného přídavného jména. Na př. místo „materiál o specifické pevnosti x kg/mm^2“ je správné *materiál specifické pevnosti té a té* nebo *se specifickou pevností, mající specifickou pevnost tu a tu;* místo „o délce (šířce, výšce, hloubce, síle nebo tloušťce a p.) y cm“ je správně buď *dlouhý (široký, vysoký, hluboký, tlustý a p.) y cm,* anebo také *y cm zdéli (zšíři, zvýši, zhloubi, ztloušti* a p.).

Strojeně se užívá předložky *k* v tvaru „ku“, na př. „ku dalšímu požadavku, ku novému projednání, ku řešení, ku získání“,

dokonce i před samohláskou: „ku ujasnění, ku ustanovení“ atp. A přece není tak těžké si zapamatovat, že je předložka „ku“ dnes už vlastně tvar zastaralý a že se udržela jen před několika slovy s počátečním *p*: *ku podivu, ku pomoci, ku Praze, kupředu* a *ku příkladu.*

Často se zapomíná na vlastní význam předložky „pro“ a užívá se jí nesprávně ve smyslu předložek jiných, hlavně předložek *na* a *k*. Tak na př. se stále píše i tiskne „rozpočet pro rok 1941“, třebaže při tom není řeči ani o prospěchu roku 1941 ani o příčině („poněvadž nastane rok 1941“), nýbrž vyjadřuje se toliko určení, k čemu nebo nač ten rozpočet je; je to tedy *rozpočet určený na rok 1941* neboli, kratčeji, *rozpočet na rok 1941.* A právě tak chybně se vyžadují všelijaké seznamy, výkazy a přehledy „pro“ měsíc ten neb onen místo správného *na měsíc* ten neb onen, běží-li o měsíc nastávající, příští, nebo *za měsíc* ten neb onen, jde-li o měsíc minulý. Mnohdy se též předložkou „pro“ nesprávně místo předložek *k* nebo *na* vyjadřuje účel, ke kterému se něčeho užívá nebo ke kterému je něco určeno, ku př. „úředních dopisnic se smí užívat jen „pro“ vyřízení (!) kratších věcí menšího významu“ místo *k vyřizování nebo na vyřizování,* anebo ještě lépe *na úředních dopisnicích se smějí psát* nebo *se píší jen krátká a méně důležitá oznámení* a p.

Nečesky se užívá v úředních písemnostech také předložky „proti“ tam, kde je řeč o výměně, placení, náhradě nebo o průkazu, místo předložek *na, po, za* nebo místo opisu větou. Dobře po česku tedy říkáme a píšeme, že se nalezený předmět může vrátit *za odměnu,* ne „proti“ odměně; že nějaká věc může být zaslána *na dobírku,* ne „proti dobírce“; že se na př. peníze dostanou *na předložení* nebo *po předložení kvitance, stvrzenky* nebo *plné moci, jen předloží-li se kvitance, stvrzenka* nebo *plná moc,* anebo zkrátka a dobře *na kvitanci, na stvrzenku* nebo *na plnou moc,* nikoli „proti kvitanci“ atd.; že se něco vydá *za doplatek, za náhradu, jen když příjemce ukáže nějaký pravoplatný průkaz,* tedy *na průkaz,* anebo *když vrátí příslušné doklady,* ne „proti doplatku“, „proti náhradě“, „proti legitimaci“, „proti vrácení dokladů“ atp.; že se zboží všech druhů prodává jen *za hotové, za hotové peníze, jen zaplatí-li se hotově,* ne „proti hotovému zaplacení“; že byt se najímá *na čtvrtletní výpověď,* ne *„proti čtvrtletní výpovědi“* atd.

Z nesprávných vazeb předložkových sluší tu ještě vytknout, že se někdy dvě předložky v úřední češtině nečesky spojují s jedním podstatným jménem, i když každá z nich vyžaduje jiného pádu. Je to úspornost našemu jazyku neznámá, neboť v něm se předložka opakuje a píše se na př. místo „před nebo po vydání předpisu" správně *před vydáním předpisu nebo po jeho vydání* anebo *před vydáním předpisu nebo po něm.*

Podobný nešvar je kupit na sebe dvě předložky, které k sobě nijak nenáleží, a svírat mezi předložku a příslušný pád výrazy jiné, na předložce nezávislé, jak je tomu na př. v těchto větách: „Do k tomu účelu vyhotovených seznamů buďte vepsána (!) jména spotřebitelů" místo správného *Do seznamů pořízených k tomu účelu vpište jména* atd. Nebo: „Proti na základě tohoto nálezu vydanému rozhodnutí je odpor vyloučen" místo správného *Proti rozhodnutí vydanému na základě tohoto nálezu není odpor možný, nelze podat odpor* a p. Tím jsme se dotkli jedné z chyb proti správnému pořádku slovnímu v úřední češtině, ale o nich se tu nebudeme šířit, poněvadž o nich zevrubně a výstižně pojednal prof. *Šmilauer* ve své obsažné přednášce o pořádku slov, kterou loni proslovil v Kruhu přátel českého jazyka a která je rovněž otištěna v „Hovorech o českém jazyce".

Největší kříž v úředních písemnostech je s t. zv. druhotnými (nepravými, nevlastními) předložkami. Jsou to kromě uvedených již více méně byrokratických předložkových výrazů („v důsledku, důsledkem, následkem čeho", „z důvodu nebo z důvodů čeho", „v pádu, v případě čeho", „za příčinou, za účelem čeho") ještě tato většinou nečeská spojení:

„Za cenu čeho", na př.: Přidělené spisy musí být zpracovány i „za cenu prodloužení úředních hodin" místo *i kdyby bylo nutno, i kdyby se musily prodloužit úřední hodiny, i kdyby se musilo pracovat přes čas* a p.

„Cestou čeho", na př.: Žádosti o to se podávají zemskému úřadu „písemnou cestou", „cestou příslušného okresního úřadu" místo *písemně, prostřednictvím příslušného okresního úřadu* nebo *písemné žádosti o to se podávají zemskému úřadu skrze příslušný okresní úřad* (spojení předložky *skrze* se 4. pádem, označuje-li prostředníka nebo prostřednictví, je vazba stará a dobře česká). Někdy nám takové „cestou čeho" docela dobře nahradí předložka *v* nebo pouhý 7. pád; na př. místo „cestou

ofertního řízení“ lze říci lépe *v nabídkovém řízení* nebo *nabídkovým řízením.*

„Na místo, namísto (psáno dohromady), na místě, namístě koho, čeho“, na př.: „Nemůže-li se dostaviti majitel podniku, vyšle na místo sebe svého zástupce“, správně: *místo sebe* nebo *za sebe* (ve významu „v zastoupení, náhradou“). Nebo jiné příklady: „Občanské legitimace nemůže býti užito jako průkazu k cestování ‚na místo‘ cestovního pasu (viz ‚Poučení‘ v občanské legitimaci)“, správně: *místo cestovního pasu.* „Namísto 20. října došel poukaz teprve 24. října“, správně: *místo 20. října* atd. „Na místo čistopisu byl podepsán koncept“, správně (s významem záměny nebo omylu) *místo čistopisu.* Správný je ovšem obrat *na místo, na místě* všude tam, kde cítíme slovo *místo* jako jméno podstatné, na př. *na přednostovo místo přišel* nebo *na přednostově místě je N. N.,* anebo *na vašem místě bych se o to pokusil* (= být vámi, kdybych byl vámi).

„S ohledem nač“, na př. „s ohledem na stávající (!) předpisy a nařízení“ místo *vzhledem, se zřením, se zřetelem na platné předpisy a nařízení.*

„Ohledně čeho“, na př.: „Ohledně dosahu právě uvedeného paragrafu nemůže být spor, neboť ...“ místo *o dosah* ... Nebo: „Ohledně uspíšení vyřízení žádosti o povolení překročení hranic ...“, správně: *Aby bylo možno rychleji vyřizovat, aby mohly být rychleji vyřizovány* nebo *Abychom mohli rychleji vyřizovat žádosti o povolení překročiti hranice* a p. Toto nepěkné a nečeské „ohledně“ se stalo jednou z nejmódnějších předložek v mluvě úřední i novinářské a z nich pohříchu proniklo i do mluvy obecné, ač všude místo něho zpravidla vystačíme s prostou předložkou *o*; tam, kde nám nestačí, můžeme užít dobrých českých výrazů *stran koho, čeho, co do* s 2. pádem, *co se týká koho* nebo *čeho, vzhledem, se zřením, se zřetelem ke komu, k čemu* nebo *na koho, nač.*

„Oproti čemu“, na př.: „Oproti roku loňskému stoupl příděl uhlí o polovinu“ místo *proti* ... Netřeba ani dost málo pochybovat o tom, že se náš jazyk bez přejaté a zbytečné předložky „oproti“ a bez nečeských výrazů „u porovnání, při srovnání s ..., v poměru k ...“, které se dostaly do úřední češtiny v témž významu jako „oproti“, vskutku dobře obejde.

„Pomocí (s pomocí) čeho“ ve významu nástrojovém, na př.:

„Přílohy bude nutno sepnout ‚s pomocí‘ kancelářské svorky“ (místo *svorkou);* ale *překládat s pomocí slovníku* je řečeno správně, neboť tu je řeč vskutku o pomoci, pomůcce.

„Při příležitosti, u příležitosti, příležitostně čeho“, na př. „u příležitosti, příležitostně přezkoušení účetní závěrky pro rok 1939“ místo správného *při přezkoušení účetní závěrky za rok 1939*. Arciť správné je *příležitostně* jako příslovce, na př. *příležitostně vám všecko oplatíme,* t. j. při *vhodné příležitosti, až se naskytne vhodná chvíle, až budeme moci,* atd.

„Ve příčině čeho“, na př. úlevy „ve příčině placení daní“ místo správného *úlevy při placení, v placení, úlevy týkající se placení daní.*

„Se strany koho“, na př. „k zamezení častým dotazům (!) se strany spotřebitelů . . .“ Tu nám stačí buď vlastní předložka *od,* anebo se bez ní vůbec obejdeme: *Aby se zamezily časté dotazy spotřebitelů.*

„Včetně čeho“, na př.: Uchazeči o uprázděné místo podají žádosti „včetně“ do 15. prosince. V takovýchto výrazech je příslovce *včetně* vůbec nadbytečné, neboť česká předložka *do* už sama sebou toto pojetí vyjadřuje. Ale kdo chce být tak důkladný a vyjádřit je ještě slovně, ať raději sáhne k výrazům *tento den v to (do toho) čítaje, počítaje, zahrnuje (čítajíc, počítajíc, zahrnujíc)* nebo jen *v to* anebo k mezinárodnímu termínu *inclusive* (ve zkratce *incl.).* Jindy nahrazujeme slovo *inclusive* pouhou předložkou *s,* podle okolnosti zesílenou v *i s . . .;* na př. místo »Opatření dokladů o rodovém původu stojí „včetně kolků“ (nebo dokonce „včetně kolky“) x K« napíšeme správně *i s kolky.* Jak pěkně se říká: Na elektrických tratích neplatí děti do pěti let nic, do desíti let platí polovic jízdného a děti přes deset let jízdné celé — a každý tomu i bez toho „včetně“ rozumí. Ani bych se vlastně neměl zmiňovat o protějšku k „včetně“, t. j. o slově „odčetně“, které se také už vyskytlo v úřední češtině („odčetně poplatků“), neboť sebe menší zmínka o něm může být nakažlivá. Ale už se stalo, a proto musím zdůraznit, že je právě tak zbytečné jako „včetně“, ne-li zbytečnější, poněvadž vystačíme s předložkou *kromě* s 2. pádem, *vyjma, vyjímajíc* se 4. pádem nebo s výrazy *po odečtení něčeho, odečte-li se něco, po srážce něčeho* a p.

„S výjimkou, s vyloučením čeho“, na př.: „Zkoušce z jazyka

se podrobí všichni veřejní zaměstnanci bez rozdílu s výjimkou těch, kteří... „místo *vyjma, vyjímaje, vyjímajíc ty, kteří...* Podobně místo »jde jen o movitý majetek „s vyloučením" nèmovitostí« řekneme raději *vyjma (vyjímaje, vyjímajíc) nemovitosti.* Často se octne v úředních písemnostech matením s předložkou *kromě* s 2. pádem také *vyjma* i *mimo* s genitivem, ovšem nesprávně; předložky *vyjma* a *mimo* mají při sobě vždy jen 4. pád.

„Vzdor čemu", na př.: „... lze o to žádati, jelikož (!) hlavní dlužník vzdor upomínání soudnímu nezaplatil", lépe: *přes soudní upomínání;* jindy se hodí předložka *proti* (na př. *proti vydaným nařízením), i při* (na př. *i při své bezmocnosti*) a p. Správně by tedy zněla ona věta, nahradíme-li ještě papírovou knižní spojku důvodovou „jelikož" živou spojkou *protože n. poněvadž: lze o to žádat, protože hlavní dlužník přes soudní upomínání* (nebo *přes to, že byl upomínán soudně* nebo *soudem,) nezaplatil.*

Václav Polák:

Oči u J. Zeyera.

(Ostatek.)

Zcela moderní a stylisticky i básnicky účinný je v této oblasti ohně, žáru, jasu a plamenů, podávaných a zachycovaných v metaforických obrazech, protiklad ohně a vody, protiklad dvou nepřátelských živlů tam, kde se mluví *o lijáku ohně v očích, o jiskrovém dešti očí,* o tom, že *suché oči dští plameny,* jak jsme čtli už v dřívějších dokladech.

Ohnivý lesk očí, který Zeyera tak uchvátil, vyjadřuje básník někdy také epithetem *lesklý, jasný* nebo tvarem slovesným: *oči se lesknou.* Tomuto chladnému konstatování však Zeyer dodává výraznosti tím, že připojuje buď epitheta další, nebo nový, obyčejně neobvyklý obraz v podobě přirovnání. Na př.:

Lesklé, duchaplné oči. Dobrodružství Madrány. — V očích zablesklo se jí cosi podobajícího se záchvěvu vln jezera; změnily barvu, lesk jejích očí byl stříbřitějším. Gompači a Komurasaki.

Jasné jeho zraky usmály se na ni. Dobrodružství Madrány. — Zasvítila naň zrakem hlubokým a jasným jako nebe. Gompači a Komurasaki. — V jeho očích, jasných jako voda, v kterou slunce svítí. Vertumnus a Pomona. — Oči byly jasné jako vody, v nichž luna se shlíží. Ibid.

Představa mihotavého lesku v očích vede často básníka k tomu, že oči přirovnává k hvězdám. Srov. verše Appollinairovy ve sbírce Alcools: *Ses yeux brillaient comme des astres.**) Třpyt hvězd na ztemnělém nočním nebi v mnohém mu připomíná to, co vidí v záři prýštící z pohledu očí do něčeho zahleděných:

Temné, smutné její oko bylo vzhůru k ní obráceno a stkvělo se jako hvězdné nebe. O. Černyšev. — Čistě, svatě, snivě, jako vycházející hvězdy zazářily ty zřítelnice v jeho vášní se kalící zrak. J. M. Plojhar. — Temně její oči zářily jako vzcházející večerní hvězda. Gdoule. — Oči jeho noci černější plály pod čelem jako souhvězdí na mraky krytém nebi. Vůně. — Oči její zářily cudně a svatě jako věčné hvězdy. Večer u Idalie. — Oči její unylé, tonoucí v slzách, byly smutnější než svit zamlžených hvězd. Asenat. — Pozvedla pomalu krotké oči, a bylo, jak by zpod temných řas se světlo lilo sterých jasných hvězd. Aleksej. — Z očí jí svítilo jako stříbro mléčné dráhy na nebi. Ibid.

Metaforu „hvězdy očí" přivedl Zeyer k širší známosti v naší literatuře. Před Zeyerem se s ní shledáváme jen u V. K. Klicpery, Rubše a E. Špindlera. A patrně ne bez vlivu Zeyerova se objevuje u J. Vrchlického, E. Krásnohorské, S. Čecha, K. V. Raise, J. Durycha a j. Doklady:

Jakoby hvězdy jejího zraku na něj posud ještě svítily. Amis a Amil. — Eva celovala hvězdy jeho oka. Báje Šošany. — A její oči byly plné hvězd. Z letopisů lásky I. — Nechť na mne září hvězdy očí tvých. Sulamit. — Zamyšleně upřel zraky své, dvě hvězdy modravé, na zachvělý můj list. Poesie. — Temné hvězdy jejích očí obracovaly se ke kříži. Tři legendy o krucifixu. — Zář zamžené hvězdy se lila z jejího pohledu. Stratonika. — S očima, jichž hvězdný žár se topil v slzách jejich kajícných. Zahrada Mariánská. — Vlahé záře snivého souhvězdí pod jejím bílým čelem. Amis a Amil. — Rudá zář vykouzlila celý voj blýskavých hvězd z temných očí mladé dívky. Dobrodružství Madrány. — Zraky její byly noci dvě, z nichž démantové hvězdy pršely. Z letopisů lásky. I. — Z očí jejich lilo se jako hvězdné nebe. Darija.

Někdy Zeyer v přirovnání zdůrazňuje klidný svit hvězdy na temném nebi (zejména o klidném pohledu):

Hleděla v jeho oči, jako když hvězdy svítí. Kunálovy oči. — Hleděla na mne jako večernice. Amis a Amil.

Někdy básníkovi představa očí a hvězd splývá *(Jednotlivé hvězdy dívaly se démantovými zraky s výše na soumračnou zemi* ve Stratonice) tak, že mluví dokonce *o hvězdných očích* (jako před ním už G. Pfleger), *o hvězdném zraku, hvězdných zřítelnicích, o očích, jež svítí, hoří nebo září hvězdně:*

---

*) Jeho oči svítí jako hvězdy.

Nejsem hoden jediného pohledu z hvězdného zraku té dívky. J. M. Plojhar. — Blesky šlehaly z hvězdných zřetelnic spanilé cigánky. Novely I. — Líc její odlesk nitra jevila: do hvězdných očí vláha stoupala. Z letopisů lásky. — Alexej odpověděl na každou ránu hvězdným pohledem. Alexej. — Oči její svítily hvězdněji každým dnem. Amis a Amil. — Zrak hořel unyle, hvězdně pod závojem dlouhým, podobným mlze. Poesie. — Oči její zářily hvězdně. Stratonika. — Jak hvězdně, snivě, víc než spanile jste závojem se na svět dívaly (ženy). Z letopisů lásky.

Vliv Zeyerův snad způsobil, že se „hvězdné oči“ objevují později i u Heyduka, Wojkowicze, Šlejhara, Liera, Šaldy, Hladíka a j.

Představa, která vedla básníka ke srovnání hvězd a očí, měla na spisovatele vliv i tehdy, když vybíral přirovnání z oblasti drahokamů. I tu rozhodoval obyčejně spíše vjem třpytu a jasu, lámajícího se na broušených hranách drahokamů, než vjem barevný:

Chvalozpěv na mosaikové ty oči s ideálním démantem. Jeho svět a její. — Zraky její byly noci dvě, z nichž démantové hvězdy pršely. Z letopisů lásky. I. — S očima hluboko zapadlýma, ale zářícími jako karbunkule. Král Kofétua. — Oči její svítily jako tmavé safíry. Dobrodružství Madrány. — Z očí jejich vytryskl proud slz jako ručej perel. Zrada v domě Han. — Oči její byly modravé jak průhledný mramor. Král Kofétua.

Představa kovového lesku drahých kovů se uplatňuje jenom zřídka:

Z očí jí svítilo jako stříbro mléčné dráhy na nebi. Aleksej.

Zato častější je přirovnání očí k slunci, s kterým se i jinak setkáváme dost často v tehdejší literatuře, na př. u K. Světlé: *Dívčiny velké oči se zaskvěly jako slunce.* Doklady:

Temné její oko plálo jako slunce pod bílými brvami. Báje Šošany. — Nikdy nepřipomínaly oči více na slunce než její. Ibid.

Záliba Zeyerova v adjektivech na *-ný (hvězdný, holubinný, vesenný, jasný, krásný, temný, nevinný, čarovný, čaruplný, něžný, vznešený, šílený, čarodějný* o očích) rozhodla i o adjektivním epithetu *slunný,* s nímž se často potkáváme. Zeyer zná *slunné oči, zraky, slunný zrak, zor* a p.:

Chladnost moje ustupuje před slunným zrakem toho oka. Na pomezí cizích světů. — Sklopila pak zmateně svůj slunný, temný zor a mlčela. Z letopisů lásky. — Slunné její oči vbodají dva žhavé blesky záští v jeho tvář. Vyšehrad. — Slunné jeho zraky se vpily v její oči. Večer u Idalie.

Se „slunnými zraky n. očima“ se setkáváme také v díle Heritesově, S. Čecha, K. Kučery, F. X. Svobody, J. Vrchlického a j.

Do této skupiny náleží také přirovnání očí k ptáčatům doušícím zlatými jiskrami:

Oči její byly jako dvě zázračná, temná, zlatými jiskramioušící ptáčata. Zrada v domě Han.

Zeyera tedy na očích lákal nejvíce jejich lesk. Ale vedle lesku usiloval náš autor vyjádřit slovně také kouzlo *černých očí;* snad se za tím skrývá osobní prožitek, nebo je to i u něho romantická móda zpodobňovat hlavně hrdinky s černýma pronikavýma očima italskýma. A tu nejlepší výrazový prostředek na vyjádření propastné hloubky jejich černě nalézal v přirovnání k *noci* — ve shodě s lidovým přirovnáním „černý jako noc“ (srov. též na př. u K. Světlé: *Měla oči černé jako noc);* tohoto přirovnání vydatně užívá i mimo oblast očí, na př. *vonných vlasů noc.* Vyšehrad. Doklady:

Oči jeho temné jako noc bez luny byly k smrti truchlivé. Legenda z Erinu. — Černá noc jejích očí démonicky bezednou temnotu linula do zlata dne. Vůně. — Z očí jejích zela hluboká noc. Amparo.

Snad osobní prožitek, jehož možnost jsme už připomenuli, způsobil, že se v této metaforické oblasti Zeyer vymaňuje z mezí konvence více než kde jinde. Černé oči dovede zachytit do nejjemnějších podrobností:

Ty temné čarovné oči italské! Jak je možno, že ta tmavá noc v nich tolik jasného, slunného světla v sobě slučuje, a přece nocí tmavou zůstává, nedusíc svit ten jasnojasný. Miss Olympia. — Zřítelnice závratně černé z modravého smaltu bělma očí hořely. Rustem a Sohrab.

Zde se už uplatňuje princip protikladu v kontrastu černě a světla, závratně černých zřítelnic a modravého bělma. A v protikladech záře, světla a tmy, noci se Zeyerovo romantické vidění projevuje i jinde v této skupině metafor a přirovnání. Představa noci vybavovala básníkovi zároveň i představu hvězd, a protože se mu hvězdy staly symbolem pro oči, mohl obě ty představy sepnout v jeden obraz ke zdůraznění prudkého lesku očí.

Zraky její byly noci dvě, z nichž démantové hvězdy pršely. Z letopisů lásky. — Temnost noci sálala černými paprsky z vlahých, nyjících očí. Zrada v domě Han. — Kdybys byl viděl temnou očí noc a hvězdný rej pod víček řasami. Sulamit. — Noc hvězdná linula ze zraků. Vyšehrad.

Sledujeme-li přirovnání očí k noci v naší literatuře, vidíme, že z předchůdců Zeyerových je měl v oblibě G. Pfleger:

Pak svoje černé zraky okouzlivě jak žárnou otevřela letní noc. Cypřiše. — Když jsem já nazřel v tu milou noc, v milou noc, ó co se mi dělo se srdcem mým. Dumky.

Jinak je však přirovnání černých očí k noci nebo metaforické užití slova *noc* o očích celkem řídké. Kromě Zeyera a Pflegra se podle mých dokladů vyskytuje ještě u Světlé a Sovy. Je tedy dobře možné, že je Zeyer poznal rovněž u Pflegra. Avšak toto přirovnání není známkou speciálně českou; zdá se, že je spíše majetkem novoromantické literatury vůbec, jak ukazují dosti četné doklady z francouzské literatury tohoto období:

Philippe Chabaneix: Je songe à vos beaux yeux couleur d'ombre molle et de minuit. — Albert Samain: Les heures d'autrefois, défilent tour à tour dans mes yeux de minuit. (Myslím na vaše krásné oči v barvě měkkého stínu o půlnoci. — Někdejší hodiny kráčejí postupně v mých očích půlnočních.)

Zeyer je tedy mohl míti také odtud.

V černých ohnivých zracích Zeyer obyčejně viděl plát vášeň nebo vůbec hluboké hnutí citové. Tuto propastnou vášnivost černých zraků však nehledal *v modrých očích,* které jsou obyčejně *smavé, sladké, snivé, jak nebe smějí se,* i když někdy *modře zahoří.* Spíše sladká nyvost z nich vyzařuje:

Dvě světlemodré oči zahořely naň. Vánoční povídka. A temné zraky její hořely modře. Donato a Sismonda.

Barvu modrých očí obyčejně charakterisuje Zeyer jako *blankytnou,* stejně jako činili jeho předchůdci i vrstevníci, neboť také u nich byly oči nebo zraky blankytné rovněž velice v módě (doklady na př. u B. Pichla, Purkyně, J. V. Friče, J. Vrchlického, B. Havlasy, V. Hladíka, I. Herrmanna, S. Čecha, K. Klostermanna, K. Světlé, J. Rubše, V. Nebeského, J. J. Kolára, V. Vlčka, J. Heritesa, J. K. Tyla, V. Hálka, A. Heyduka a j.):

Oči byly jako kus blankytného nebe. Tři legendy o krucifixu. — Oči jak blankyt smavé, a přec nyjící. Karol. epopeja. — Zrak blankytný jak nebe směje se. Vyšehrad. — Oči její, posud jasné a blankytné, byly hluboko zapadlé. O. Černyšev. — Všechny rysy její tváře byly pravidelné, oči blankytné. J. M. Plojhar. — Já blankyt jeho očí viděla a zlato jeho kštic. Z letopisů lásky. III.

Tmavou modř očí přirovnává Zeyer obyčejně k violkám, ale hovoří i o zracích violových:

Mělo to dítě krásné oči, jako rozkvetlé fialky. Tankredův omyl. — Oči její svítily sladce barvou temných violek. Amis a Amil. — Pozvedla violové, sladké, snivé, vlahé svoje zraky. Tankredův omyl. — Oči, šlehající violové blesky. Amis a Amil.

Hnědé oči jej zajímaly nejméně:

Hnědé jeho lesklé, duchaplné oči hleděly zkoumavě na ni. Dobrodružství Madrány. — Kde viděl jsem tu dojímavě krásnou tvář, ty hluboké, temnohnědé oči, ty světlé vlasy, rozjímal pan Plojhar. J. M. Plojhar.

Zeyer měl vytříbený smysl pro odstín, jak jej zdůrazňoval později symbolismus, a dovedl jej vidět a podat někdy neobyčejně výstižně.

Velké její oči, temné nad všechnu černost, sálaly modravé paprsky. J. M. Plojhar. — Dlouhé modravé paprsky z nich (očí) šlehaly. Aleksej. — Zamyšleně upřel zraky své, dvě hvězdy modravé, na list. Poesie. — Z temnohnědých zraků vysršel modrý blesk. Donato a Sismonda. — Oči byly modravé jak průhledný mramor. Král Kofétua. — Vbodala své ocelové zraky v tvář příchozí. Stratonika. — V sivých, šerých očích. J. M. Plojhar.

Dojmem původnosti působí přirovnání očí zelenavého tónu k vlnám lagun nebo k vlnám moře. Hledat jas vody v oku svědčí o jemném barevném i světelném rozlišování a připomíná to tak trochu Hálka *(Tvé oko krásné jezero, jež v šeru tam se houpá)* a Nerudu *(Tvé oko bylo černým jezerem)* vedle jiných, zejména cizích spisovatelů. Doklady:

Oko její zelenavé jako vlny lagun a jiskrnaté jako moře, když se v něm shlíží tisícero hvězd. Krásné zoubky. — V očích zalesklo se jí cosi podobajícího se záchvěvu vln jezera; změnily barvu, lesk jejich byl stříbřitějším. Gompači a Komurasaki. — Oči sivomodré jako vlna severního moře. V soumraku bohů. — Zraky jeho byly snivé a měnily siné odstíny své jako hladina moře. Král Kofétua. — V jeho očích jasných jako voda, v kterou slunce svítí. Vertumnus a Pomona. — Oči byly jasné jako vody, v nichž luna se shlíží. Ibid.

Záliba v polotónu je u Zeyera ještě zdůrazněna zálibou v romanesknim temnosvitu, v němž mizí jasná barva a oko se jeví *šerým, temným, tmavým* nebo zas *jasným* a pod.:

V sivých, šerých očích. J. M. Plojhar. — Temné zraky její hořely modře. Donato a Sismonda. — Něha linula z temných jeho očí. Stratonika. — Ty temné čarovné oči italské. Miss Olympia. — Jak září temně oheň jejich zraků! Báje Šošany. — Temný oheň těch nyvých, vlahých očí. Stratonika. — Temný požár sklopených očí. Tři legendy o krucifixu. — Oči jeho zdály se jí jako dva úsvity, šeřily se a jasnily zároveň. J. M. Plojhar. — Oči jeho svítily a šeřily se opět jako dva úsvity, avšak úsvity jakési naděje, vycházející na obzoru lepšího nějakého žití. Ibid. — Světlá zář jí stoupala jak úsměv duchovní až do očí, jež svítat začaly jak úsvit nad mořem. Zahrada mariánská.

Polotón je vystřídán kombinovaným barevným efektem, typickým pro Zeyerovu představivost, když básník v hnědých očích objevuje modravý přísvit:

Byly hnědé její oči slzami naplněny, v kterých se jejich modré blesky čarovně lámaly. Donato a Sismonda. — Z temnohnědých zraků vysršel modravý blesk. Ibid. — Hnědé její oko, v němž jakési modravé světlo plálo, zazářilo na něj dojímavou dobrotou. O. Černyšev .

S ostatními vlastnostmi oka (velikostí, tvarem) se Zeyer obyčejně vyrovnává epithetem. Tvar oka určuje často adjektivem *mandlový*, které do naší literatury přinesli právě jeho vrstevníci (Ž. Podlipská, Al. Jirásek, J. Lier) a které se později objevuje u V. Hladíka, J. Kvapila, J. S. Machara, A. Sovy, B. Benešové i autorů pozdějších:

(Déšť jisker) dlouhé její oči mandlové zpod tmavých řas na koráb krále sýlají. Poesie. — Dlouhé její oči mandlového tvaru září. Dobrodružství Madrány.

Jednou z nejčastějších je u Zeyera představa *hlubokých očí*, v níž představa očí uložených v očních důlcích hlouběji než obyčejně splývá s představou očí temných, tmavých. Toto spojení zná arci nejen literatura, nýbrž i hovorový jazyk.

Oči měla hluboké a zraky palčivé, jak uhel řežavý. Legenda z Erinu. — Zasvítila naň zrakem hlubokým a jasným jako nebe. Gompači a Komurasaki. — Kde viděl jsem tu dojímavě krásnou tvář, ty hluboké, temnohnědé oči, ty světlé vlasy, rozjímal pan Plojhar. J. M. Plojhar. — Byly (oči) hluboké jak nebe. Tereza Manfredi. — Hloub těch zářících a nyjících zraků. Král Kofétua. — Zářivé její zraky jej porazily bleskem svým a hloubkou i temností. Gompači a Komurasaki.

Představa hlubiny tající se v pohledu inspirovala básníka také k těmto obratům:

Pravila prostě nořic velké, nevinné, zázračně krásné zraky v zraky jeho. J. M. Plojhar. — Ponořena v jeho pohled stála opodál. Kunálovy oči.

Sentimentální roztouženost, příznačná pro celkové ladění díla Zeyerova, objevuje se i v *nyvých, nyjících očích:*

Temný oheň těch nyvých, vlahých očí. Stratonika. — Zasvítila na něj tmavým bleskem svého oka. O Černyšev. — Z vlahých, nyjících očí. Zrada v domě Han. — Gompači hleděl na ni svým zrakem. Gompači a Komurasaki. — Hloub těch zářících a nyjících zraků. Král Kofétua. — Oči její, plny nyjícího lesku. Evadna. — Byla neodolatelná s nyjícím výrazem těch čaruplných očí. Darija.

Nyvé oči přejal Zeyer asi z Pflegra, neboť u něho se objevují stejně často, ne-li ještě častěji:

Hněvně naň upřela ach! nyjící své zraky. Pan Vyšinský. — V zrak její nyjící zřel (jsem). Dumky. — A ty hledy láskou nyvé. Ibid. — Oko nyvé touhy sladké zchmuří. Ibid. — Vnikl v sladkém palu ve zrak nyvý. Ibid.

Tuto spojitost s Pflegrem jsem zdůraznil už při *hvězdných očích*. Zeyerovi se slovo *nyvý, nyjící* líbilo asi pro svůj sentimentální ráz; mluví nejen o nyvých a nyjících očích, nýbrž i o *nyjícím úsměvu, o stromech nyjících vedrem, o nyvě bledém modru nebes, o nyjící luně, nyvé únavě* a pod. *S nyjícíma* nebo *nyvýma očima* se pak v české literatuře potkáváme hlavně

u Zeyerových vrstevníků a u pozdějších generací spisovatelských (u T. Novákové, J. Holečka, A. V. Šmilovského, B. Kaminského, I. Herrmanna, Fr. Kvapila, J. Karáska, S. Čecha). Pfleger však měl předchůdce ve Wenzigovi, neboť ten podle mých záznamů první užil v literatuře výrazu *nyvé oči*. A je možné, že naši spisovatelé přejali *nyvé oči a zraky* od Zeyera.

K těmto *nyvým* a *nyjícím očím* se pojí dále *snivý zrak, snivé oči* i *snivost očí:*

Pohlédla cizinci snivým zrakem do očí. J. M. Plojhar. — Hleděl na snivé oči její hluboké. Z letopisů lásky. — Vlahé, snivé její oči sršely nyní blesky nevole. Dobrodružství Madrány. — Snivost východní obestírá je (dívčiny oči) jako závojem. Ibid. — Nenáviděl v chlapci snivost jeho očí, jež byla dědictvím po matce. V soumraku bohů.

I se *snivým zrakem* se Zeyer asi seznámil u Pflegra (srov.: *Z nenadání sklonila snivé oko.* Dvojí věno), ačkoliv už z doby před tím mám doklady, hlavně z Němcové.

Téhož citového ladění jsou i *vlahé oči:*

Temný oheň těch nyvých, vlahých očí. Stratonika. — Vlahé, snivé její oči sršely nyní blesky nevole. Dobrodružství Madrány. — Pozvedla violové, sladké, snivé, vlahé svoje zraky. Tankredův omyl.

Sem můžeme přiřaditi i přirovnání:

Oči jeho byly jako plny snů. Darija. — Oči její byly jak básnické sny. Rustem a Sohrab.

Mezi typicky zeyerovská epitheta patří adjektivum *vesenný:*

Hleděl na krásného eféba vesenných zraků. Gdoule.

Toto slovo je vůbec řídké v českém spisovném jazyce a znamená „jarní“. Zeyer jím chtěl asi vyjádřit smavou pohodu čistého zraku, kterou karakterisuje jindy také příd. jménem *holubičí, holubinný:*

Naň svým holubiným zrakem hleděla. Gompači a Komurasaki. — Na vrcholu sedí deset panen holubičích zraků, temných vlasů. Poesie. — Obrátila naň holubičí svá očka. Novely I. — Své krásné, krotké, holubičí hledy k němu zvedla. Stratonika.

Holubice je romantickému básníkovi vzácným symbolem mírnosti, laskavosti a něžnosti, a proto i spojení *holubičí oči* o očích mírných a něžných je v naší literatuře dosti obvyklé (užívá ho E. Krásnohorská, B. Jablonský, K. Světlá, A. Heyduk, J. Vrchlický, Ž. Podlipská, F. L. Čelakovský, E. Jelínek, J. Červenka, J. Kronbauer a j.).

Symbolem krotkosti a něžnosti je též *srna* nebo *laň,* a také u Zeyera se setkáváme s obrazy jako:

Pohlédla na něj zase tím srnčím zrakem, plným nevinné upřímnosti. Jeho svět a její. — Ty temné snivé oko gazelly, proto ten stín smutku

ve hvězdné tvojí hloubce. Na pomezích cizích světů. — Caterina, s tím čistým čelem, s těma hlubokýma očima laňky. J. M. Plojhar.

Pronikavý zrak je naopak karakterisován jako *sokolí:*

Gompači ani nedýchal a pronikal šero sokolím svým zrakem. Gompači a Komurasaki.

Ostatní epitheta, kterých Zeyer užívá, nevyskytují se ve větší míře a shledáváme se s nimi u všech českých spisovatelů. Uvádíme z nich aspoň:

čarovné oči (Dobrodružství Madrány), *čaruplné oči* (Darija), *čarodějné oči* (J. M. Plojhar), *nevinné oči* (ibid.), *krásný pohled* (ibid.), *zázračné krásné oči* (ibid.), *něžný pohled* (ibid.), *krotké hledy* (Stratonika), *veselé oči* (Plojhar), *oči smavé* (Karol. epopeja), *vznešený jeho zrak* (Opálová miska), *divoký zrak plný nenávisti* (Amis a Amil), *šílený zrak* (Darija), *ďábelské oči* (Dobrodružství Madrány), *zraky sladké co ráj a strašné co gehenna* (J. M. Plojhar), *sladké oči* (Tankredův omyl), *upírové oči* (J. M. Plojhar).

Mezi stylistické útvary týkající se očí můžeme zařaditi velikou skupinu obratů, v nichž Zeyer používá očí k vyjádření nálady, pohledu a úsměvu. Od vyjádření jako: *Zasvítila na něj tmavým bleskem svého nyvého oka* (O. Černyšev) přechází Zeyer s oblibou k metaforickým útvarům jako: *Zazářila na něj kouzelným úsměvem tajné důvěrnosti* (ibid.). Tu v metaforickém užití slovesa *zářiti* se skrývá představa zářícího zraku. Toho druhu jsou doklady:

Zářila radostným úsměvem. Blaho kvetoucích broskví. — Zazářila na mladíka úsměvem. J. M. Plojhar. — Zachytil ten pohled a zazářil na ni, nadšeně pln kořícího se obdivu. Gdoule.

Jiné metaforické představy se skrývají v obratech:

1. Bodla mne divokým zrakem plným nenávisti. Amis a Amil. — Svíjel se pod zrakem dívky, který se krutě a mrazivě jako ocel do tváře jeho vbodal. Ibid. — Vbodala své ocelové zraky v tvář příchozí. Feniciin hřích. — Vryla ty své oči do něho. J. M. Plojhar. — Kradmo po něm zrakem šlehla. Ibid.

2. Pravila prostě nořic velké, nevinné, zázračně krásné zraky v zraky jeho. J. M. Plojhar. Doklady tohoto typu v. výše.

3. Oko Gabrielino viselo s pohnutím na té jabloni. Jeho svět a její. — Jeho zrak visel ustavičně na její tváři. O. Černyšev.

4. Slunné jeho zraky se vpily v její oči. Večer u Idalie. – Ani nepozoroval, jak něžným ho pohlcovala pohledem. J. M. Plojhar. — Mohl tedy snadně mlčeti a své zraky krásným pohledem nasytiti. Ibid. — Sytila své zraky strádáním, které tvář jeho jevila. Ibid. — Nemohl zraky svoje dosti její krásou nasytiti. Ibid.

5. Jasné jeho zraky usmály se na ni. Dobrodružství Madrány. — A stínila si oči, které krásné jako lotosové květy jí pod obočím snily. Kunálovy oči.

6. Na oči se mu položil oblak mlhavý. Amis a Amil. — Mrak se spustil na mé oči. Ibid. — Každý pohled byl bouří, jímající v sobě blesky hněvu. Svědectví Tuanovo. — Mlha kryla mu oči, mlha bílá jako vonného kadidla. J. M. Plojhar. — Oči tonuly v soumračném mysteriu, v mlhách mezi životem a smrtí. Tři legendy o krucifixu.

Tyto závěrečné skupiny metafor, vzaté úmyslně jen z děl prozaických, ukazují jasně, do jaké výše se vzepjala i v próze Zeyerova představivost. Teprve v nich podal Zeyer typické ukázky osobitého umění metafory.

Shrnujeme:

Zeyer se zmocňoval představy očí obyčejně trojím způsobem: 1. epithetem, 2. přirovnáním, 3. metaforou.

1. V řadě Zeyerových epithet vztahujících se k člověku (týkajících se zejména ženské krásy, vlasů, úsměvů a pod.) mají epitheta o očích místo velice čestné a svědčí o silně citovém vztahu básníkovu k očím. Vedle běžných epithet (*krásný, něžný, vznešený, čarovný, sladký, veselý, smavý, mandlový* a pod.) má Zeyer ve zvláštní oblibě metaforické epitheton *hvězdný* (a to nejen o očích, jak jsme stanovili, nýbrž i o jiných předmětech: u Zeyera je i *čelo ohvězděno krůpějemi, závoj je hvězdný safírovými jiskrami, skály jsou fialkami celé ohvězděné*). Elegická sentimentalita novoromantického básníka se jeví v užívání epithet *nyvý, nyjící, snivý, vlahý*. Tu má Zeyer předchůdce v Pflegrovi, neboť on také s oblibou užíval adjektiv *nyvý, snivý* a *hvězdný* o očích. Téhož sentimentálního ladění jako *nyvé oči* je i *holubičí, krotký, nevinný, něžný zrak*. Zeyerovskou zvláštností je tu zrak *holubinný* (místo *holubičí*), podobně jako *vesenné zraky*.

Barevné cítění vyjadřují epitheta *tmavomodrý, modrý, světlemodrý, blankytný, violkový, sivý, sivomodrý, zelenavý, šerý, temný,* někdy doprovázená přirovnáním z oblasti květů, vod, nebe a p. Romantický smysl pro protiklad ohně, světla a tmy se objevuje často při užívání adjektivních epithet *temný, tmavý, lesklý, jasný*. Z oblasti ohně, žáru, světla užívá Zeyer přívlastků jako *ohnivý, žhoucí, zářivý, palčivý a po*. Zde můžeme připomenouti také příd. jméno *slunný.*

2. Hvězdy zaujímají čelné místo i v přirovnáních: *oči jsou jako hvězdy,* ale i *jako souhvězdí, hvězdné nebe, mléčná dráha*. Z květů zaujala Zeyera jedině *violka* a *lotos,* violka pro barvu a lotos

pro symboličnost.*) Černá barva očí je zdůrazňována přirovnáním *k noci*, modrá k *blankytu, nebi*. Jinak oči připomínají básníkovi *zelenavou* nebo *sivomodrou barvu lagun nebo moří*. Jas očí někdy vybavuje i představu slunce. Pohledy často zase připomínají *svit hvězd*, zejména to platí o klidném, něžném pohledu. Zde opět zdůrazňuje básník optický vjem světla, který se projevuje i v přirovnáních očí k *požáru* nebo k *řeřavému uhlu* stejně jako v přirovnáních k drahokamům (*démantu, safíru, karbunkulu*) nebo k drahým kovům (*stříbru, zlatu*). Přirovnání tohoto typu však nejsou hojná.

3. Zeyerovy metafory o očích jsou téměř všechny vzaty z oblasti ohně. Představa ohně, žáru, požáru, záře, blesku se objevuje v nesčetných variacích. Nejsou sice vždy pozoruhodné svou novostí, ale zaujmou každého čtenáře nebo posluchače jemným odstíněním a provedením jednotlivých obměn tohoto metaforického spojení. V nesčetných variacích se opakují obrazy očí chovajících v sobě oheň, vyzařujících a vyšlehujících jej blesky a plameny, a to od metafor substantivních (*blesk žhoucích očí, žár zasmušilého oka, zář očí, blesky vášnivých zraků*) až po slovesné metafory (*oči zaplály, zajiskřily, zářily, svítily* atd., *hořely, sršely*), při nichž je sloveso dokreslováno rozvíjecími výrazy (*oči svítí divoce, jiskrně, příšerně, vlídně*, ale i *hoří modře, z temnohnědých zraků vysrší modrý blesk, oči svítily ohněm, zahořely vášnivým plamenem*). Jen malá skupina metafor je vzata z oblasti hvězd a noci (*hvězdy očí, černá noc očí)* anebo z jiných oblastí (*bodá zrakem, pohlcuje pohledem, sytí se pohledem, na zrak se klade mlha*).

Tato bohatost obratů o očích v Zeyerově díle je způsobena tím, že Zeyer byl silně zaujat představou „ohnivých“ očí, jejichž pohled naň kdysi snad působil tak silně, že na něj nemohl zapomenout a musil jej stále znovu v nových a nových variacích slovně vyjadřovat. Není to snad zcela náhoda, že ve svéživotopisných Trojích pamětech Víta Choráze mluví Zeyer tak přesvědčivě o podmanivé síle zraku ženy, stejně jako není jistě náhodou, že autobiografický J. M. Plojhar podává v tolika obměnách řešení tohoto typicky zeyerovského tvůrčího problému — pohledu očí.

*) Srov. na př.: Stínila si oči, které krásné jako lotosové květy jí pod obočím snily. Kunálovy oči. — Mělo to dítě krásné oči, jako rozkvetlé fialky. Tankredův omyl. Srov. též výše.

Eugen Knap:

Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého.

Sloveso *línati*, „pozbývati v jistých obdobích chlupů (o zvířatech)“, není v běžném jazyce zvratné; tvar zvratný *línati se* se vyskytuje jen zřídka, a to v jazyce starším (PS. uvádí jediný doklad z Nerudy, kde se mluví žertovně o vypadávání vlasů). Název někdejších drahých suken *lindyš* se píše i *lindiš*, 2. p. *-e* (podle vzoru „meč“); příd. jméno se píše rovněž *lindyšový* i *lindišový*. Cizí název pravítka je *lineál*, nikoli l i n e á r, l i n i á l, l i n y á r; to jsou slova řeči lidové, nespisovná, ač se vyskytují i u Sovy a u Šaldy. Z něho jsou příd. jména *lineálový* nebo *lineální* (tvar *lineálný* není běžný), znamenající „přímý, rovný, bez záhybu, přímočarý“; příd. jméno *lineární* pak znamená „týkající se čar, linií“, na př. lineární kresba, v matematice lineární rovnice, lineární perspektiva. I tvar *lineárný* se vyskytuje jen zřídka. Řezba obrazů do linolea, obraz tištěný z takové rytiny se jmenují *linoleoryt* nebo zkráceně *lineoryt, linoleorytina*, zřídka i *linoleořezba*. U těchto dvou slov se zkrácené tvary nevyskytují, ani u odvozenin *linoleorytec, linoleorytový*. Lékárnický název polotekuté směsi řidší než mast, mazání, je buď *liniment*, 2. p. *-u* (podle vzoru „hrad“), nebo *linimentum*, 2. p. *-ta* (podle vzoru „město“). Slovo *linneit*, „kyz kobaltový v dokonalých krystalech“, píše se s dvěma *n*. Sloveso *linouti se*, vyskytující se jen v řeči básnické, má i tvar nezvratný, *linouti*, s týmž významem „mírně téci, řinouti se“; vyskytuje se také sloveso předmětné, *linouti co kam*, ale jen zřídka. Rod ryb z čeledi lososovitých Thymallus se jmenuje *lipan* nebo *lipen*, 2. pád *-a;* příd. jméno se však vyskytuje jen v tvaru *lipanový*. *Lipka*, zdrobnělina k slovu *lípa*, krátí kmenovou samohlásku, ale další odvozenina, *lípečka*, má ji dlouhou. Sloveso *lípnouti* je jednak předmětné, přechodné, *lípnouti co*, a má význam „připojovati“, jednak podmětné, s významem „lepiti se, ulpívati, býti lepkavý“, *lípnouti k něčemu, k někomu, na někoho* (s významem „vnucovati se komu“); tu je vesměs nedokonavé a vyskytuje se i ve formě zvratné, *lípnouti se*. Má-li však význam „plesknouti“, na př. karta lípla, je dokonavé. Citoslovce *lísk*, naznačující suché plesknutí, má podle PS. jen *í* dlouhé, ale jeho dialektické odvozeniny *lískanec*, „poliček, plesknutí“, *lískati*, „bíti, tlouci“, *lísknouti*, „uhoditi, udeřiti“, mají i tvary s krát-

kým *i, liskanec, liskati, lisknouti.* Zajímavé je, že PS. poznamenává u výrazu *korespondenční lístek,* že je už poněkud zastaralý proti slovu *dopisnice.* Sloveso *listovati* v něčem, novodobý kalk s významem „obraceti listy v knize, zběžně prohlížeti knihu, noviny a pod.," který býval kárán jako cizomluv, zaznamenává PS. bez poznámky. Slovo *líšeň,* 2. p. *líšně,* „vzpěra podpírající se stran svršek vozu a nápravy", píše PS. i *lišeň.* Podst. jméno *lišta,* 2. p. *-y,* „lať rozmanité úpravy, zvláště často s ozdobným profilováním", vyskytuje se, ovšem zřídka, i v tvaru rodu mužského *lišt,* 2. pád *-u,* nebo v tvaru *lištna,* dialekticky i *lištěna* a *lištva.* Zdrobnělina *lištka* má krátké *i.* Z podst. jména *list* je utvořeno příd. jméno příponou *-ěný* jednak pravidelně, *listěný,* „složený z lístků, plátků", jednak s hláskovou odchylkou, *lištěný**), v odborném termínu *lištěné zlato,* „jemný tenoučký plíšek ze zlata, pravé pozlátko." Slovo *liština,* utvořené z podstatného jména *liška* příponou *-ina,* je řídké; běžnější je tvar se *šč, liščina,* „liščí kožišina". Výraz *literárně historický* píše i PS. zvlášť; nepokládá jej tedy za adjektivní spřežku. Typografický název písmenkového kovu je *liternina* nebo *liteřina.* S původním řeckým *th* píše PS. tyto cizí odborné názvy odvozené z řeckého slova „lithos", čes. kámen: *lithiasa* (čte se —áza), „močový kámen", *lithium,* „prvek ze skupiny alkalických kovů", s příd. jmény *lithionový, lithiový, lithný, lithionit,* „lithiová slída", *lithofagní,* „mající schopnost vyhlodávati nebo rozleptávati horniny," *lithofanie,* „způsob vyrábění průhledných obrazů z porcelánu", *lithofilní,* „žijící na kamenech a skalách (o organismech)", *lithofysa,* „dutina ve vyvřelé hornině po uniklých plynech", *lithofyt* (množné číslo *lithofyty,* 2. p. *-ů* nebo *lithofyta,* 2. p. lithofyt), „lithofilní rostlina", *lithoglyfika,* „řezba kamenů", *lithoklasa* (vyslovuje se —áza), „prasklina v horninách", *lithoklast,* „nástroj k drcení močového kamene", *lithologie,* „nauka o horninách, petrografie", *lithologický, lithoskop,* „sonda na kámen", *lithosféra,* „kůra zemská", *lithotomie,* „řez na kámen", a *lithotripsie,* „drcení kamene" (lékařsky); ostatní taková slova jsou zdomácnělá a píší se s *t,* na př. *litografie, litochromie,* „litografický barvotisk, barevný kamenotisk". Český název furie ze starověké mythologie se píše dvojím způsobem, *litice* i *lítice.* Základní příd. jméno má však jen tvar *lítý,* „vzteklý, zuřivý, zběsilý". Sloveso *lítiti se,* kterého se užívalo někdy v řeči básnické, je už archaismus. Slovesa *lítnouti* vedle původního *letěti* se užívá jen v řeči obecné. Výraz *„to je mi líto"* místo původního, správného *„t o h o je mi líto"* s vý-

*) Je jakoby k **listiti.*

znamem „to mě bolí, mrzí“ uvádí PS.bez poznámky, že je nesprávný. Podst. jméno *lítost* má ve významu „soucit, soustrast, útrpnost“ tyto přívlastkové vazby: *nad kým, s kým, o koho, ke komu;* ve významu „zármutek, žal nebo stesk pro nebytí nebo nedostatek někoho nebo něčeho, bolest nad křivdou, ze zklamání, mrzutost“ se vyskytují v PS. vazby *lítost z něčeho* nebo *lítost, že ...* U slovesa *litovati* uvádí PS. při významu „pociťovati útrpnost, soustrast s někým“ jen vazbu litovati *někoho, něčeho,* třebaže se v dokladech vyskytuje i vazba se 4. pádem. Jen vazbu genitivní uvádí PS. u slovesa *litovati čeho* i při významu „míti lítost, rmoutiti se, mrzeti se pro něco“, ovšem vedle vazby s větou vedlejší s *že.* Rovněž záporné sloveso *nelitovati čeho,* „nešetřiti ,býti ochoten obětovati, vynaložiti“, má předmět jen v 2. pádě. Odborný termín poetiky *litotes* je rodu středního a je nesklonný. Z názvů příslušníků litevského národa je v PS. uveden jen tvar *Litvan,* množ. číslo *Litvané.* Název staré francouzské mincovní jednotky „livre“ má v češtině buď tvar rodu mužského, *livr,* 2. pád *-u,* nebo rodu ženského, *livra,* 2. pád *-y.* U slovesa *lízati* připouští PS. v 1. os. jednot. čísla přít. času vedle tvaru *líži* i tvar *lížu* a v 3. os. množ. čísla tvar *lížou* vedle *líží;* vedle nich ovšem lze užívati i tvarů podle vzoru „dělati“, *lízám, lízáš* atd. Není však už uveden rozk. zp. *liž* (ač se ho při slovesech složených užívá!) a přech. přít. *líže;* tu PS. udává už jen tvary *lízej, lízaje, -íc, -íce.* Slovo *liz,* 2. pád *-u,* „sůl dávaná k lízání dobytku“, píše se s krátkým *i,* avšak citoslovce *líz,* naznačující lízání, má *í* dlouhé. Zářez na stromě na označení porostních nebo pasečních hranic se jmenuje *líza* nebo *liza,* takto označené místo na kmeni *lizina* nebo *lizka,* jen s krátkým *i.* Rovněž sloveso *lizovati,* „označovati kmeny lizkou“, má *i* krátké. Sloveso *lkáti* má podst. jméno slovesné *lkání,* s dlouhým *á.*

Vladimír Šmilauer:

Výklady slov.

Návní kost, laská kost.

Návní kost vykládá PS. jako „nebolestný tvrdý nádor v blízkosti kloubů nebo tíhových pouzder šlachových, ganglion“. — Je to termín už staročeský: v Salicetiových „Ranných lékařstvích“ z XV. století, vydaných K. J. Erbenem, čteme „O žláze neb svalu na nicí dlani, totiž na ruce, jenž jest pod prsty až do klúbu, nebo na přiehbí ruky neb na předloktí. — Nemoc ta naj-

viece stává se od veliké roboty i ztaženie miesta toho přielišné(ho), pro něžto zběhnú se mokrosti na miesto uražené, a na dli (t. j. průběhem doby), což v nich jest tenkého, zmiše (se ztratí), a což hrubého, to ztvrdne a bude jako kost; a to postúpá druhdy před dotčením a druhdy nic (t. j. někdy se dá odtlačiti, někdy ne); a sloveť od Čechóv *návná kost*". V němčině se jmenuje naviní kost Überbein, v latině, francouzštině ganglion, v angličtině exostosis, v italštině sopraosso atd. V polštině *martwa kość;* podobně v nářečích moravských (Bartoš, ČMM. 1880, 10, Dialektický slovník; viz také Pr. Sobotka, Výklady 20). A právě toto pojetí ganglia jako mrtvé, neorganické kosti ukazuje, že je správný výklad J. Gebaura, když v Slovníku odkazuje k podstatnému jménu *náv, náva* (Jungmann myslil na „vně"). To je staré slovanské slovo; v staré češtině znamená „záhrobí" („Krok jíde do návi" Dalimil; „Libuše i Přemysl odešli do Návy" Václ. Hájek atp.) a souvisí se slovesy „nýti", „(u)naviti" (přehled výkladů podává L. Niederle v Životě starých Slovanů I, 1, 268). Slovo *náv, náva* však někdy v XVII. století zcela vymřelo (ne bez vlivu církve, která v něm právem viděla zbytek pohanství). Tak se slovo *návní, navný* octlo jaksi ve vzduchu, bez opory základního slova. Takové vyvrácené slovo se potom měnívá v lidové řeči mnohonásobně, snažíc se přichytiti k některému základu jinému. „Návní kost" je znamenitým dokladem tohoto jevu. Můžeme zjistiti tyto podoby: kost *nábní* (Poještědí, Jičínsko; zpráva členů Kruhu přátel čes. jazyka), *nadní* (Morava) a *nádní* (dokládá PS. z Baara; je u Milevska; má je i Bartoš, Dialektický slovník 208), *náhní* (na Hořicku), *nalní* (Bartoš), *námní, namná* (Valašsko), *namnice, natní* (Jungmann), *vnavná, vnavní* (Jungmann), *davní* (Berounsko, Mělnicko), *hlavní* (Posázaví), *mladní* (Táborsko), *mladnička, zadní* (Milevsko). Z druhé základní podoby, *navská,* vznikly podoby *nácká* (Černý, Přísp. 81), *laská* (Blatensko) a *vlaská.* Výraz *laská kost* se dostal i do řeči odborné („podlouhlý nebo zakulacený výrůstek na končetinách zvířat, návní kost", PS.).

Burian, překotipole, šater.

Dotaz: V Pospíšilově Obzoru z r. 1855, str. 266, se slova „burian" užívá jako souhrnného jména pro stepní plevele. Vypočítávají se tam: překotipole (Windhexe), pelun, divizna, řebříček, pastrnák, plané konopí a mnoho jiných. Má tento doklad Slovník jazyka českého? V PS. není.

Odpověď: Materiál Slovníku jazyka českého má uvedený do-

klad. Do *PS.* nebylo slovo „burian“ pojato proto, že je — v této formě — ojedinělým rusismem; ruské *bur'ján* = buřeň, plevel, stepní byliny, býlí. PS. však zná počeštěnou podobu *buřan,* stepní tráva; všechny doklady (Havlíčkův 1847, Sládkův 1875, Staškův 1880, Čechův 1879, 1884, Jelínkův 1888) užívají tohoto slova, mluvíce o stepích ukrajinských.

Naproti tomu slova *buřeň, buřena, buření,* plevel („buřeň“ též vedlejší, neužitečný lesní porost), jsou podle Jungmanna převzata ze slovenštiny; tam máme *burina* (buran, buraň, bureň). V češtině je to ovšem slovo řídké; vyskytuje se jen u některých spisovatelů. Je zajímavé prohlédnouti si doklady Slovníku jazyka českého: po prvé užil slova *buřeň* Slovák Šafařík r. 1833 (ČČM. VII, 50); ve čtyřicátých letech nacházíme ještě dva doklady, u Pečírky a v Preslových Počátcích rostlinopisu (382 „Šťavel a dymnivka náležejí k obtížným buřením“). Potom si slovo „buřeň“ velmi oblíbil Sušil: z něho je máme doloženo šestkráte (1851, 1851, 1864, 1865, 1869, 1870); ale dál je jen jeden doklad z let sedmdesátých a jeden z let osmdesátých. Až zase u Vrby se objevuje, už jako termín lesnický. — Podoba *buřena* má jediný doklad z Eduarda Jelínka 1894; podoba *buření* je toliko u dvou spisovatelů: J. Holečka (1874, 1919; 1894 buřání) a R. Svobodové (1905, 1908, 1921).

Ruské je také *překotipole,* t. j. *perekatipole* (k slovesu *perekatiť,* skuliti se s jednoho místa na druhé). Jak vyložil už P. S. Pallas ve své „Physikalische Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs“ 1771 (I, 187), pochází toto jméno *šateru latnatého* (Gypsophila paniculata) odtud, že keříčky šateru na podzim odumírají, stepní vítr je vyrve z půdy a honí jako ohromné lehké chumáče po stepi sem tam. V češtině se toto slovo neujalo, protože pro rostlinu Gypsophila zavedl J. Sv. Presl už r. 1819 jiné ruské jméno, *šater* (Flora Čechica 1819, 91: Chrysophila; Rostlinář 1820, 239: Gypsophila). Ruské šatër zaznamenává na př. Daľův slovník; je to však název v ruštině řídký. Obyčejně je *kačim* nebo *perekatipole.*

Vihorlát.

Toto jméno sopečného pohoří mezi Laborcem a Uhem je hodně temné. Starých dokladů nemá a i jeho jazyková příslušnost je dosti záhadná: je maďarské, ruské nebo snad rumunské? Nedávno se jím zabýval Iv. Paňkevič v Linguistica slovaca I/II, 1939—1940, 60—63, a v posledním čísle Slovenské řeči (VIII, 1941, 142—144) věnuje mu pozornost J. Martinka. Odmítá právem starší, často hodně fantastické výklady (Paňke-

vičův výklad mu ještě znám nebyl) a sám vychází z ruského *vyhar*, t. j. výhor, vyhořelý les; k tomu prý přistoupilo epenthetické *l* a kolektivní přípona *-aď, -ať*.

Není pochyby, že ani tento výklad není šťastný:

a) slovo *vyhor* je neznámo karpatoruské místní terminologii (známe ji velmi dobře z Petrovovy sbírky „Karpatoruské pomístní názvy");

b) že by epenthetické *l*, které se, jak známo, vyvíjí mezi retnicemi a *j*, přešlo „analogicky" k *r*, je předpoklad velmi smělý;

c) stejně nemáme dost práva vykládat *-át* (*-at*) našeho jména jako *-aď, -ať;* podle Petrovových dokladů z Valaškovců pod Vihorlátem se tam říká „Pod Vihor*lat*"; v Uliči je pole Vihor*lata* (88, 87).

Ledabylo a ledabylý.

Dotaz: PS. má *„ledabylo* k *ledabylý";* není to zde právě obráceně, t. j. že je dříve *ledabylo?*

Odpověď: Ano, *ledabylý* je přitvořeno k *ledabylo.* — *Leda* mělo v starší češtině význam „jen aby, jen když". Na př.: Nedbají, že ovce hynú, leda oni svú vuoli jměli, *Štítný;* (špatný kněz) nic spasení lidského nedbá, leda hrdlo plno bylo, *Rokycana;* mysl jinam, srdce se kdes jinde taulá, jediné že se teď usty lomcuje ..., toliko „Vr, vr, vr", leda se spieše odřiekalo, *Rokycana.* — „Jen aby to bylo" (beze zření k jakosti práce) se řeklo tedy „leda bylo", na př. — zase u Rokycany — „aby ne leda bylo páteř (Otčenáš) odřiekal". Tato původní věta „leda bylo" ustrnula v příslovce s významem „nerozšafně a neřádně, hakmak", jak vykládá Veleslavín. Píše se pak jako jedno slovo. Podle poměru *dlouho: dlouhý, lacino: laciný* se později přitvořilo *ledabylý* (až někdy před sto lety; Jungmann je ještě nemá) a k tomu zase nové příslovce *ledabyle.*

Že PS. říká *„ledabylo k ledabylý"*, není způsobeno nedostatečným věděním, nýbrž je projevem zásadního stanoviska PS. V něm se vědomě a úmyslně neetymologisuje a nevykládá historie slov, nýbrž zjišťují se jen novočeské vztahy významové. Říká-li se v něm *„lední* k *led", „ledovitě* k *ledovitý",* neznamená to: „lední" je odvozeno od „led", „ledovitě" od „ledovitý", nýbrž: „lední" označuje rozličné vztahy k ledu, „ledovitě" znamená totéž co „ledovitý", ovšem v kategorii příslovečné, ne adjektivní atd. Právě tak tedy znamená *„ledabylo* k *ledabylý"* jediné, že je mezi adverbiem a adjektivem stejný významový poměr jako mezi *lacino* a *laciný* atp., a nechce nic říkati o skutečném historickém vývoji.

Pokládka, pokos, hrst, řada; kejše.

Dotaz: PS. vykládá slovo „kejše" jako „hrst obilí za sekáčem odebraná a na strniště položená"; v „Der Sprach-Brockhaus" je na obrázku „Ernte" tento pojem nazván „der Schwaden". V slovníku Sterzingrově-Mourkově se „Schwaden" překládá „zášeč, pokos, hrst". — Na Hradecku se říká též „v hrstech" nebo „v řadách" (maminka zná ještě pojmenování „vrstev"). — Co je nejběžnější? A kdy budeme míti českého Sprachbrockhause?

Odpověď: 1. Odborné zemědělské názvosloví, jak jsme se poučili z Hospodářského slovníku naučného III, 166 (J. Adamec) a Teysslerova-Kotyškova Technického slovníku naučného XII, 501 (O. Horák) rozeznává:

a) *pokládky* (hrsti); vznikají ručním odbíráním, když se srpem žne nebo kosou seče větší a hustší obilí; také žací stroj dělá pokládky;

b) *pokosy* (řady); ty se tvoří přímo shazováním s kosy-hrabice (seče-li se obilí kratší, řidší a slabší).

2. Ostatní názvy jsou buď lidové, nebo zastaralé. Bartoš upozorňuje v Dialektologii moravské I, 306 (podobně v Dial. slovníku), že se na východní Moravě rozlišuje *hrsť* a *pokładka* (slezsky *pokładina*); pokładka je několik hrstí na sebe složených. Podle Vyhlídala (viz Kott X, 165) je ve Slezsku *pokladina* nebo *loh* obvázaná a postavená náruč ječmene nebo ovsa. Na západní Moravě znají podle Bartoše prý jen *hrst*. Ale A. Koníř (Mnéma 294) zná *pokládku* („hrst obilí, které při sekání odbírá žena »vodběračka«") i z Kunštátska. Na Chrudimsku je *pokládek*. — *Kejše* je nářeční výraz rozsahu asi hodně omezeného. Český lid XIII, 128 zná „kejši" ze Železného Brodu; Slovník jazyka českého má doklad jen na „kejšku", a to z Antala Staška ,tedy ze Semilska. Co do původu souvisí toto slovo patrně s *kyta, kejta,* svazeček konopí, lnu atp., s polským *kiczka,* svazek, otep, snop, dolnolužickým *kistka,* hrst klasů (Bernekrův slovník I, 679 pod hesly kyst', kyta). —

Hradecká (?) *vrstev* má zajímavou obdobu v slovenském *hrstva.*

3. Český abecední slovník s obrázky ještě nemáme. Doufáme však, že po dokončení Příručního slovníku, který dá spolehlivý základ české lexikografii, dočkáme se i takového díla. Upozorňujeme, že máme moderní soustavný slovník obrázkový s textem česko-německým, F. Pokorného a C. Paločaje *Nový Orbis pictus* (nakl. Nový lid, Brno, 1937, 1275 a IX stran; z toho 413 stran černých obrázků a 16 stran barevných příloh). Ovšem,

právě „pokládka“ tam není, jako není ani v podobném díle Pinlochově (Vocabulaire par l'image de la langue française) a Dudenově (Bildwörterbuch a jeho různojazyčná zpracování).

Střítež.

Dotaz: V knize „Zemské stezky, strážnice a brány v Čechách“, 2. vyd. 1885, vykládá J. K. Hraše, že slovo „střítež“ souvisí se *stráž* a dovolává se článku Kl. Čermáka v Pam. Arch. II, seš. 9 (1880). Je to správné? — Na Hrašově mapce je nápadné, že osady se jménem Střítež jsou velkou většinou v jihovýchodních Čechách, na Českomoravské vysočině, jen dvě v Pošumaví a dvě na Náchodsku. Není to nějaká dialektická (kmenová) zvláštnost?

Odpověď: Kniha Hrašova byla projevem, ale také mocným podněcovatelem oblíbeného a nevyhladitelného sportu hledati ve všech možných a nemožných místních jménech doklady starého strážního systému (Olešná je Ohlašná, Lednice hledná věž, Bílovice místo bedlivého pozorování, Deštná vlastně Bděšná, t. j. strážná, Budkov patří k bdíti atd.). Jsou ovšem některá jména tohoto původu, ale není jich mnoho. — *Stříteže* k nim nepatří. Původ tohoto jména je naprosto jasný. Jak vykládá J. Gebauer v Historické mluvnici I, 28, 488, 524 (viz také Bernekrův slovník I, 150), je jeho základem praslovanské slovo *čert"*, žijící v ruském *čerët*, rákos, slovinském *čret*, močál, bahnisko. V staré češtině bychom čekali *čřiet*, z toho pak dále *třiet, střiet* a v nové češtině *třít, střít* (neboť praslovanské *čerš'ňa* dalo *třešně*, *červo* dalo *střevo* atp.). Ale ještě před začátkem souvislých literárních památek slovo *čřiet* v češtině zaniklo; uchovalo se jen ve jménech místních *Třietež, Střietež,* nově *Střítež* (také *Střiteř*), doložených od XIV. století. Toto jméno je utvořeno příponou *-ež,* kterou známe ze slov *mládež, drůbež* (také s vedlejšími tvary *mládeř, drůbeř*). — Sledujeme-li rozložení těchto jmen (pokud jsou jmény obcí nebo jejich částí a jsou zaznamenány v Statistickém lexikonu), nacházíme skutečně, že 14 z 18 jmen v Čechách je mezi Táborem a Litomyšlí: 1. obec v okrese milevském; 2., 3. dvě obce v okrese mladovožickém (Horní a Zadní S.); 4. osada v obci Dolních Kralovicích; 5. obec v okr. pacovském; 6., 7. dvě obce v okrese pelhřimovském (S. u Božejova, S. u Branišova); 8. obec v okrese štockém; 9. samota u Nejepína v okrese chotěbořském (podle Sedláčka); 10. osada Velká S. a 11. samota Malá S. v obci Horním Bradle okresu nasavrckého; 12. osada obce Tisovce v témž okrese; 13. osada obce Hluboké v okrese skutečském; 14. obec

okresu litomyšlského. — Dále jsou tři Stříteže v jižních Čechách: osada obce Chlístova v okr. klatovském, obec v okrese volyňském, obec v okrese krumlovském; konečně je obec v okrese trutnovském. Na Moravě a ve Slezsku je Stříteží (podle Statistického lexikonu a Hosákova Historického místopisu) osm: v okrese třebíčském, pernštejnskobystřickém, mohelnickém, lipnickém, hranickém, valašskomeziříčském (obec a dvůr), těšínském. Právě tyto moravskoslezské doklady ukazují, že jméno „Střítež" nelze pokládati za dialektické. Jeho velké rozšíření v Českomoravské vysočině souvisí s přírodními poměry vysočiny.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Bezručův hlas. Památník pěvce Slezských písní. Třetí svazek památníkové edice Činu. Redakční kruh: Jaroslav Kratochvíl, D. M. Pavlíček (hlavní redaktor), Jaroslav Šíma. Českému lidu na paměť a na posílení jeho duchovní tradice vydalo nakladatelské družstvo Čin v Praze v červenci 1940. (Ostatek.)

Jak je vidět, obsáhl tento sborník mnoho látky a na mnoha místech se obírá Bezručovým vztahem k jazyku. V redakčním závěru se praví, že se redakce snažila respektovat známou lásku Petra Bezruče k rodné řeči; z toho důvodu také užívala podle potřeby slezského nářečí, někdy v souvislém textu, jindy aspoň v nápisech k obrázkům a pod. Lze po pravdě říci, že se redakci celkem podařilo vyhovět požadavkům dobrého slohu a čistého jazyka, — a to je ovšem v tomto případě věc docela samozřejmá, neboť jak by jinak mohl být takovýmto památníkem uctěn básník, který sám je v jazyce mistr nad jiné, znamenitě poučený znalec a důsledný, přísný strážce jeho kmenové zachovalosti? Nemají však všechny příspěvky po této stránce stejnou úroveň; některé jsou bezvadné, v jiných se místy projevuje jisté ochabnutí onoho respektu před básníkovým nesmlouvavým vztahem k čistotě jazyka. Tak se na př. někdy nevhodně klade přítomný podmiňovací způsob místo minulého: Bylo by zcela slohové, kdyby tajemství „pravého" básníkova jména nikdy nebylo odkryto (16) m. nebylo bývalo odkryto. Jeho dílo . . . bylo by se dostalo do trapného slohového rozporu, kdyby bylo vysloveno tou uhlazenou spisovnou řečí, jak . . . (25) m. kdyby bylo bývalo vysloveno. Srdce Petra Bezruče, člověka s gotickou duší, věštce a proroka, který by ve středověku oblékl žíněné roucho kajícníka (31) m. který by byl oblékl. — Není ve shodě s českým způsobem vyjadřovacím,

když se větný člen zdůrazňuje opisem se zájmenem vztažným; prostředkem k tomu je v češtině příslušný důrazový pořádek slov, na př.: Konečně nebyli to jen naši spisovatelé, kteří se zabývali životem a dílem Petra Bezruče, též cizí autoři bedlivě si všímali jeho díla (109), lépe: ... životem a dílem Petra Bezruče se nezabývali jen naši spisovatelé; též cizí autoři atd. Jinde je neobratným užitím vztažného zájmena a nepromyšleným pořádkem slov porušen smysl celé věty: Tehdy O. V. dala mi k disposici velmi cenné dopisy z pozůstalosti svého otce, které jsem otiskl v Hlídce Času 1913 (164), lépe; Tehdy mi O. V. dala z pozůstalosti svého otce k disposici velmi cenné dopisy, a já jsem je otiskl v Hlídce Času. Podobně: V Bezručově tvorbě je několik zlých míst adresovaných ženám, které (!) dávají tušit i nějakou trpkou a bolestnou zkušenost osobní (175), lépe: ... několik zlých míst, která jsou adresována ženám a dávají tušit ..., nebo: ... několik zlých míst adresovaných ženám a dávajících tušit atd. Nezvyklé je spojení *ať jakkoli* s příd. jménem ve větě: hudba Bezručem inspirovaná, ať jakkoli moderní a protitradiční (141), m. jakkoli moderní ... nebo: ať sebe modernější ... (viz NŘ. XII, 41). Nesprávně se užívá genitivu záporového u zájmena *nic:* již ničeho netiskne (164) m. již nic netiskne. V doplňku se bez potřeby klade určitý tvar přídavného jména místo tvaru neurčitého: Ten (básnický výraz) je schopný krásného rozvoje (119) m. schopen (srov. o kousek dál: Co je na Bezručově výrazu nejvíce schopno vývoje?). Místo jmenného výrazu (doplňkového) by bylo lépe užít vazby slovesné: Hudba podnícená Bezručem je nepřenosná jinam. Zvláště to platí o sborech, které jsou jinde i technicky neproveditelné (141), lépe: Hudbu podnícenou Bezručem nelze přenést jinam. Zvláště to platí o sborech, které se jinde ani technicky nedají provést. Podobně: Čím (je prožití uměleckého díla) intimnější, čím niternější, tím je mocnější, čistší a silněji strhující (171; vyjádření velmi neobratné) m. ... tím je mocnější, čistší a tím silněji strhuje. Po cizím vzoru se před superlativ klade zájmeno *ten:* obdivovali se jeho znalosti i těch nejmenších podrobností (167) m. i nejmenších podrobností; dovedla .... postihnouti téměř všechny hlavní rysy Bezručovy poesie a zdůraznit jako žena ten nejjímavější (197) m. jako žena zdůraznit rys nejjímavější. Naopak je zájmeno ukazovací vynecháno u jména, které potřebuje vyjádřené determinace: Holá, nepřibarvená pravda, drsná skutečnost, stíny i světla života jsou Bezručem v jeho díle tak

krásně, tak hluboce procítěny, ... že vás básně úplně strhují (166) m. že vás ty básně (nebo: jeho básně) úplně strhují. Nepřípustné zeugma je ve spojení „naučil jsem se od něho zbožně přijímat a rozumět krásám umění“ (155) m. přijímat krásy umění a rozumět jim. Nejasné je spojení „památník nechce, v omezeném prostoru svého času, zcela hodnotit dílo“ (237).

Ani slovník a frazeologie v tomto sborníku není bez vad. Mluví se tu na př. o „úzké souvislosti“ (112) a „užší souvislosti“ (t.), o „co nejužší spolupráci“ (237), o „úzkém spjetí“ (!) (84) a pod., ačkoli blízkost ve fysickém i přeneseném smyslu můžeme v češtině označit jen jako *těsnou;* jako říkáme, že dva domy jsou *těsně* u sebe, nikoli „úzce u sebe“, tak říkáme též, že jsou *v těsné* blízkosti, *v těsném* sousedství, *v těsné* souvislosti a pod., nikoli „v úzké blízkosti“ atd. Proto by také ve všech uvedených spojeních mělo po česku být užito příd. jména *těsný:* těsná, těsnější souvislost, co nejtěsnější spolupráce, těsné spětí. Stejně nevhodně se tu píše: oceňuje Bezručovu intimní lyriku na úkor jeho sociální tvorby (108) m. na újmu; byla (otázka) zodpovídána podle osobního stanoviska a pojetí jednotlivých autorů (110) m. bylo na ni odpovídáno n. odpovídalo se na ni n. autoři na ni odpovídali podle svého ...; (řada básníků) činila jej (vliv) vždy abstraktnější, vždy tíže přímo zjistitelnou, zato vždy organičtější součástkou (111) m. činila jej čím dál (tím) abstraktnější, čím dál (tím) tíže zjistitelnou, zato však čím dál (tím) organičtější součástkou; v jedné z essayí (115) m. v jednom z essayí (podle PS. je jméno *essay* jen rodu mužského); význam spočívá v časovosti (118), časovost spočívá ve výrazu (119), v čem spočívá ta podmaňující moc (166) m. záleží, je; východiskem bude výlučně básníkovo dílo (137) m. výhradně, toliko; není třeba je (místa krásného zvuku) objevovati teprve školáckými rozbory (138) snad m. školskými rozbory (školácký = neumělý, neobratný); docílil tím opravdové dramatičnosti (139) m. dosáhl, došel; stavba těchto osobních či národních dramat (139) m. osobních nebo národních dramat (smysl je zde slučovací); podíl na moderním rozvoji naší hudební tvorby (140) m. podíl v (při) moderním rozvoji.

Obvyklý pořádek slov bývá často porušen přesunutím příklonného slova na nepříslušné místo: S Lysé otvírá se ti nejkrásnější pohled (10) m. se ti otvírá; drobné bystřiny vpíjejí se dole do vyprahlé půdy (t.) m. se vpíjejí; mezi všemi našla jsi svého básníka (t.) m. jsi našla; a třebas záhadný Petr Bezruč se usilovně snažil ...(16) m. a třebas se záhadný ...; v tom, že básník se zrodil na slezské půdě (17) m. že se básník

zrodil; kdy studenti se pouštěli do... (153) m. kdy se studenti...; jeho poesie stala se nám nejdražší (t.) m. jeho poesie se nám stala; tehdy šli jsme všichni (t.) m. tehdy jsme šli...; jeho verše zněly nám jako... (156) m. jeho verše nám zněly; tehdy O. V. dala mi k disposici (164) m. mi dala; Petr Bezruč Času si vždy velmi vážil (t.) m. P. B. si Času vždy velmi vážil, a tak velmi často.

Ani interpunkce není vždy dost přesná. Čárka se někdy neprávem vynechává: jen v jeho vzpomínkách žijete (,) místa horoucí jeho lásky a posvěcení (10); jen s několika málo přáteli je ve styku (,) a to většinou jen v písemném (166), a pod. Jindy se naopak píše čárka zbytečně: ví, že tvá čistá srdce bijí pro něho a jejich tlukot (,) že je silobitím věčného života (10); na této cestě nás vede sám básník (,) svým přiznáním, že...(111); „zhudebňovat“ básníka se srdcem tak zjitřeným a postačit jeho rozletu(,) nebyl úkol snadný (140); psát... znamenalo něco jiného(,) než dát na sebe působit (t.); není na světě nic lehčího(,) než přijít znovu sem (158); (názor), jemuž je Petr Bezruč blíž(,) než kterýkoli jiný současný český básník (187); přicházeli venkovští lidé, mužové(,) sváteční vyholení a ženy v starodávných loktuších (157), atd.

Několik nedopatření je také v tvarosloví a v pravopise: rdousenou (34) m. rdoušenou; tutéž zprávu (85) m. touž; skládá vzrušený obraz bídy a utrpení slezského lidu tak, jak ho vídal za svého pobytu (27) m. jak jej vídal (či „jak je, t. j. bídu a utrpení, vídal?); dal si ho (obrázek) do kapsy (167) m. jej; (malíři), v jichž uších zněly naléhavé verše (125) m. v jejichž uších; uvítal mne mlčením (157), to mne poněkud uklidnilo (167), když mne ubezpečil (t.), nebýt toho, že mne... přímo naváděl (t.), vesměs m. mě; (noví básníci) vrací se k svému velkému učiteli (117) m. vracejí se; spjetí (84) m. spětí; Těšínské Noviny, Slezský Věstník, Ostravský Denník a pod. (85) m. Těšínské noviny, Slezský věstník, Ostravský deník; Časopis Matice Moravské (11) m. Časopis Matice moravské; z trestu mi neslevil (168) s trestu mi neslevil. *Karel Říha.*

*

O slohu obchodních dopisů.

Základním požadavkem pro každé dobré psaní, i pro psaní obchodních dopisů je naučit se, jak vyjádřit svoji vlastní osobnost. Bez této dovednosti se nikdo nemůže stát dobrým spisovatelem ani korespondentem.

Musí to být ovšem osobnost vaše, a ne vypůjčená. Proto se každé

napodobování slohu jiných lidí musí setkat s nezdarem. U knih i u obchodních dopisů.

Vy budete psát své dopisy tak a jiný zas jinak, právě tak jako každý dobrý spisovatel má svůj osobní sloh. Rozhoduje výsledek, a úspěchu můžete dosíci toliko slohem, který odpovídá vaší osobnosti. Napodobováním a papouškováním z vás nikdy dobrý korespondent nebude.

To je hlavní a zásadní rozdíl mezi obchodními dopisy minulosti a přítomnosti. Dědictvím staré doby i vlivem svého školení se ovšem bojíme psát dopisy tak, aby byly ve shodě s naší osobností.

Snad je to vlivem těch nešťastných školních slohových cvičení a papouškování, že mnohý člověk, který dovede velmi jasně, zajímavě a přesvědčivě mluvit, nedovede psát. Žije stále v nějakém takovém falešném a hrozném domnění, že psané slovo musí býti zcela jiné, nežli jak se mluví. Že musí mít sloh, za nějž byly na školách prohlašovány všechny možné i nemožné pokrouceniny a zpotvořeniny.

Dokud se nezbavíte tohoto hloupého domnění, dokud si neuvědomíte, že obchodní dopis je prostě jasná, zajímavá, přátelská a přesvědčivá řeč, dotud nebudete psát dobré obchodní dopisy. Nebude to prostě možné již z toho důvodu, že z vašich dopisů budou mluvit jen omšelé fráze, ale nikdy vlastní osobnost.

Byly doby, kdy psaní bylo vzácné umění, jež znalo jen několik učených mnichů. Jsou již dávno pryč, ale tradice zůstala. Jsou lidé, kteří přistupují ku psaní, i ku psaní obchodních dopisů jako k nějakému slavnostnímu a čarodějnickému obřadu. Oblékají se pro ně ve své duši do žaketů a na hlavu si nasazují cylindr. Kroutí koutky úst a píší tak slavnostně, jako pohřební ústav pochovává mrtvé.

Píší v duchu minulosti. Žijí dosud v představách, že dopis musí být něco formálního, jako předtančení na plese. Jejich dopisy jsou proto naškrobené formalitami a tuhé jako starodávné límce.

Nejsou zajímavé. Nemohou být, poněvadž z nich není vidět osobnost ani život. Jsou jako daňová přiznání a ministerské výnosy.

Uvedeme si několik příkladů starodávných frází a formalit minulosti.

„V držení Vašeho ct. dopisu." Jak je to hrozné i špatně české! Proč ne na př.: „Obdržel jsem Váš dopis" nebo prostě „Podle Vašeho dopisu"?

„Obsah Vašeho ct. dopisu jsme vzali na vědomí a pečlivě si poznamenali." Vždyť je to zbytečné a lež! Odpovídá-li někdo na dopis, jistě si jej přečetl, a proto i vzal na vědomí, a obsah dopisů se dnes již nikam nepoznamenává.

„S uctivým podotčením, že podle našich záznamů" atd. Proč, jaké podotčení? Proč ne prostě „Podle našich záznamů"?

Vždyť takto přece nemluvíte! Neřeknete svému děvčeti: „Drahoušku, vidím se nucena podotknouti, že je čas, abych zavedl patřičná opatření pro svůj odchod.“ Jistě by se vám dala do smíchu. Řekněte přece prostě: „Musím už jít.“ Proč tedy píšete nebo diktujete dopisy jiným způsobem, nežli jak mluvíte v obyčejné řeči?

Nikdy nikde neslyšíte mluvit touto nemožnou a zastaralou řečí, ani páni profesoři jí už nemluví, jaký má tedy smysl používat jí v obchodních dopisech? Je to řeč zaprášených aktů, ale naprosto nevhodná pro něco tak živého, jako je obchod.

Každý, kdo chce psát dobré dopisy, potřebuje dobrý slovník vět i slov, ale musí to být živé a současné, a ne omšelé fráze minulosti. Je velmi mnoho slov v naší řeči, která vyjadřují touž věc. Dobré psaní a dobré dopisy předpokládají dovést vždy najít pravá slova, jež se právě v daném případě nejlépe hodí a nejlépe vystihují, co chcete říci.

Z knížky *dr. Jana Brabce, Jak psáti lepší obchodní dopisy.* Knihovna Ústavu pro vnitřní obchod. V Praze 1940.

Osobitost českého slohu.

„Navykl (jsem si) hledat osobitost jazyka nikoli v souhlase s jazyky jinými, nýbrž v nesouhlase s nimi. (Jsem) přesvědčen, že vypěstovat jasný výkladový sloh na základech daných vyjadřovacími schopnostmi češtiny je jednou z našich předních kulturních povinností.

Hlavní věc je poznat, že v češtině nemůžeme bez násilí vyjadřovat najednou celé uzly myšlenek. Je nejdříve zapotřebí uzly rozmotat a myšlenkovou nit rozstříhat na úseky, které lze snadno zvládnout. Teprve potom můžeme své myšlenky vyjadřovat dobrým a jasným českým slohem.“

V. Mathesius, Slovo a slovesnost VII, 1940, 39.

Chvályhodné odhodlání českých novinářů.

„Čistota jazyka — hutnost výrazu — poctivá služba české kultuře —, jejíž hranice daleko a daleko přesahují hranice českého kmene, budiž heslem práce a myšlení všech českých novinářů v r. 1941, v roce, kdy vzpomínáme památky Jana Nerudy, mistra českého „podčárníku“. Celý rok zasvěťme usilovné péči o čistotu jazyka našich novin a za českost výrazu“. Tisk a novináři 15, 1941, 108.

„Technika pravopisu čili Až vyjdou nová Pravidla.“

„Až ze zvířátka bude zvířátko — a ze švižného až se svižný stane, — pak aspoň na chvíli, alespoň na krátko — do pera rosa míru skané. — Leč jistě pak zas přijde moudrý muž — lakadlem změn k novému zváben činu, — nad čárkou nad slovy mihne se dravý nůž

— a znovu zreformuje mateřštinu, — a jenom pro změnu a jenom na krátko — zas místo hovádko psát budem hovadko".

J. Zhor, Čteme 1941, 97.

K těmto veršíčkům připomínáme:

Naši filologové jistě nejsou tak malicherní, aby se hněvali na zrcadlo a horšili pro karikaturu, ale jen tak mimochodem bychom — po sté a prvé — připomněli, že:

a) „až vyjdou nová Pravidla", bude to první vážná změna v nich od r. 1913, tedy za třicet let;

b) že tedy i to „zvířátko" — jehož *i* bylo podníceno důvody velmi rozumnými — žilo skoro třicet let;

c) že „švižný" předpisovala theorie odjakživa (Jungmannův Slovník má jen tak, Wenzl 1886, všechna vydání Pravidel);

d) že nová Pravidla jsou dílem komise, která byla (podle V. Flajšhanse, Lumír 59, 148, 150) ustavena 6. XII. 1918 a obnovena 14. VI. 1932, neboli že lze ji viniti ze všeho spíše než z práce ukvapené.

Jazyk a národnost.

„Ten, kdo zná, miluje a pěstuje svou řeč, nemůže se v srdci odcizit ani svému češství ani svému národu a své vlasti. Ani ten, kdo mistrně ovládá tento nástroj plný hudby, ani ten, kdo mu v zanícení a dojetí dovede naslouchati". J. Čarek, O životě a literatuře.

Slohová hodnota přívlastku.

„Starou zásadu, že »přídavné jméno je nepřítelem podstatného«, neznají nebo nechtějí znáti nejen autoři píšící k vůli řádkům, ale ani někteří básníci, prosaikové a řečníci, kteří by se rádi vyjadřovali působivě. Hromaděním přívlastků a přístavků však právě zeslabují svoje myšlenky a při tom unavují čtenáře a posluchače, neboť je nutí neustále natahovat nebo stlačovat obsah pojmů, které jsou vyjádřeny jmény podstatnými." Naše doba 48, 1941, 383.

Učitel a mluvnice.

„Šeď hodin mluvnických zaplašuje vždy učitel znalý věci a nadšený pro jazyk mateřský a pro jeho hodnotu. Vyvstává mi na mysli pěkná hodinka, kterou jsem viděl jednou ve III. třídě měšťanské při učení o vidu slovesném, tedy partii jinak nepříliš zajímavé. Žáci na předvedených slovesech, kterých užívali ve větách, pozorovali různé odstíny děje slovesného. Učitel jim pěkně ukázal, jak bohatě se rozvila v českém jazyce schopnost našeho slovesa vyjadřovati jedním slovem různou kvantitu děje. Na pečlivě vybraných příkladech z četby doložil citlivost a názornou sílu našich sloves, na př. na Hálkově verši „Země se jen pousmála" nebo na Tomanově „Zaposlouchal se,

co hovoří kraj“ a j. Ukázal na několika příkladech, kolika slov je potřebí v jiných jazycích k tomu, co dovedeme u nás výstižně vyjádřiti jedním slovem. A když děti poznaly, jak se dají vystihovati naším slovesem, zejména ve spojení s předponami, nejrozmanitější odstíny prostorové, časové i jiné (popojel, pozapomněl a pod.) a že tím je dáno našemu jazyku bohatství výrazových prostředků téměř nepřehledné, bylo cítit, že ten učitel svým vyučováním vštípil dětem i kus uvědomělé lásky k rodné řeči.“

Jos. Wasserbauer, Komenský 68, 1941, 204.

DROBNOSTI.

CEE (dr. J. P.). Příjmení *Cee* stejně jako podobná jména *Klee, Spee* skloňujeme zpravidla tak, že přidáváme koncovky pádové ke jménu nezkrácenému: 2. pád *Ceea,* 3. *Ceeovi,* příd. jm. *Ceeův, Ceeová* atd. Jen v 7. pádě jedno *e* vynecháváme (jinak by v něm byla tři *e*): *Ceem.* Tento způsob skloňování volíme proto, že je nejzřetelnější, neboť zachovává podobu 1. pádu nezměněnu, a také proto, že ona dvě *e* zde jsou jen grafická; ve výslovnosti ta jména znějí Cé, Klé, Spé, a tak dvě *e* v nich jsou vlastně spřežkou označující dlouhé *é.* Theoreticky, a to ve shodě s Pravidly českého pravopisu, bylo by ovšem možné skloňovat také *Cea, Ceovi* atd., t. j. podobně, jako se skloňují cizí jména s němým *e* na konci (La Fontaine, 2. p. La Fontainea nebo La Fontaina, Coppée, 2. p. Coppéa, a j.). Tento způsob psaní se však zdá méně výhodný, třebaže je kratší, neboť není tak zřetelný jako způsob první. Za nevhodný a zbytečný pokládáme způsob třetí, t. j. nechávat taková příjmení neskloněna: (pana) Cee, (panu) Cee atd.

JE PORYBÍNO (NŘ. XXIII, 254 n., XXIV, 30 n., XXV, 63). Vysvětlení tohoto rčení vyplývá i z obdobných výrazů chodských. Hruškův Dialektický slovník chodský 40 má tato tři hesla: *kapři* se dělají na nebi, t. mráčky drobné, podobné šupinám rybím; *kaprovatí se* nebe, t. j. dělají se „kapři“; *kaprovatyj,* nebe jest kaprovaté, potahuje-li se obláčky podobnými velkým šupinám rybím. — Tato chodská slova odpovídají blatenským *kaprovinám* a *kapříkům,* o nichž byla zmínka v NŘ. XXIV, 31. *V. Machek.*

NEMAJÍC NA SVĚTĚ NIKOHO A NIČEHO (V. R.). Je známá věc, že zájmeno *nic* (stejně jako kladné zájmeno *co* a ukazovatel *to*) nebývá v genitivu záporovém. Říkáme „mám něco“ a „nemám nic“, „ztratil jsem něco“, a „neztratil jsem nic“ a pod., nikoli „nemám ničeho, neztratil jsem ničeho“. Také v přechodníkové vazbě uvedené zde v nadpisu by měl být tvar 4. pádu *nic:* „nemajíc na světě nikoho a nic“, a to stejně, ať už tvar *nikoho* bereme za 2. či za 4. pád. A přece se nám tu vazba s 2. pádem *ničeho* zdá jaksi případnější než spojení s tvarem *nic;*

u něho jako by byl konec příliš náhle a zkrátka uťat, takže celé to spojení vypadá nesouměrně. Proč tomu tak je, vysvětlíme si asi takto. Tvar *nikoho* může být v onom spojení buď 4. pád, nebo 2. pád (genitiv záporový); obojí to pojetí je zde theoreticky stejně možné. My jej však chápeme spíše jako genitiv záporový, protože se jím popírá úplně, stejně jako je tomu u vazby se slovesem *býti:* „není na světě nikoho (a ničeho)". I tak by ovšem mělo celé to spojení znít „nemajíc na světě nikoho a nic"; ale tu se již projevuje působení nového činitele, snahy vyrovnat oba ty tvary v tak zvané harmonii tvarů. A tak se vlivem genitivu *nikoho* mění i tvar *nic* v tvar *ničeho,* tvar vlastně odchylný a vymykající se z pravidla, ale zde kladený z příčiny zvláštní. Je to podobný případ, jako když místo „tys ještě mlád a nemoudrý" říkáme „tys ještě mladý a nemoudrý", nebo jako když sice už docela mechanicky, ale přesně rozlišujeme spojení „jsem všecek utrmácen, všecek unaven" a „jsme celí utrmácení, celí unavení" a pod.

PŘEDLOŽKA *S* a *Z* (V. J.). O těchto dvou předložkách psala NŘ. už několikrát, nejobšírněji VII, 219 n., VIII, 33 n., a tam odkazujeme pro širší poučení. Dnešní náš výklad se bude týkat jen některých zvláštních spojení podle výběru p. tazatelova. — Ve výrazech *zvýšiti poplatek s 10 K na 20 K, cena stoupla s 10 K na 12 K, výnos daní stoupl se šesti na osm miliard* a p. je předložka *s* s 2. pádem, nikoli předložka *z.* Je ovšem pravda, že za důvod tohoto psaní nelze uvádět představu „shora dolů", neboť směr je tu právě opačný, zdola nahoru, ale také je pravda, že význam „shora dolů" není jediný, který se předložkou *s* s 2. pádem vyjadřuje. Vedle něho je v této předložce zahrnut i význam „s povrchu něčeho (pryč)", tedy význam širší a dokonce snad základní, neboť ani představa „shora dolů" se bez něho neobejde. Představa „s povrchu něčeho" je pak možná bez zřetele k tomu, jde-li další směr dolů či nahoru. Proto říkáme *vystupovati se schodu na schod, s jednoho schodu na druhý,* ale také *sestupovati se schodu na schod, s jednoho schodu na druhý.* Říkáme *spadnouti se židle,* ale též *vstáti se židle.* A tak je tomu i ve smyslu přeneseném: proti výrazům *cena klesla s 20 K na 15 K, sleviti s ceny, srážka s ceny, s účtu* a p. stojí docela přirozeně výrazy *cena stoupla s 15 K na 20 K, výnos daní stoupl se šesti na osm miliard, zvýšiti poplatek s 10 K na 20 K atd.* Z téhož důvodu píšeme *rtuť klesla (teploměr klesl) s 15° na 12°* i *rtuť stoupla (teploměr stoupl) s 12° na 15°* a pod. — Ve spojeních *povýšiti koho z desátníka na četaře, degradovati koho z četaře na prostého vojína* je však předložka *z* na místě, neboť v nich není obsažena představa „s povrchu něčeho, shora dolů", nýbrž spíše představa východiště změny z jedné hodnosti v druhou, tedy představa změny stavu (učiniti z desátníka četaře, z četaře prostého vojína). — Výrazy *tisknouti s měděných desek, hudba s gramofonových desek* se píší obyčejně s předložkou *s,* protože představa činnosti, kterou vyjadřují, je

spjata s představou povrchu těch desek. Ale možná je v těchto spojeních i předložka *z,* a to tenkrát, když v nich nepřevažuje představa činnosti, nýbrž spíše představa původu toho, co tou činností vzniká: *tisk z měděných desek, hudba z gramofonových desek.* Záleží tedy na pojetí píšící osoby, pro který z obou těch způsobů se rozhodne. — Výrazy jako „v noci se soboty na neděli, s pátku na sobotu, se středy na čtvrtek" a p. mají místní obdobu ve spojeních jako *s hory na horu, s kopce na kopec, se stromu na strom,* a píší se tedy obyčejně s předložkou *s* (viz NŘ. VIII, 36 pozn.). Ale i v nich je možné pojetí východiska (časového), a tedy i psaní předložky *z: ze soboty na neděli* (srov. *z jitra, zrána, zvečera, z mlada, z počátku* a p.; stč. *z jitra až do noci).* — Ve spojeních *sejmouti něco s háčku, se skoby, s hřebíku, s věšáku, s udice* a p. je představa „shora dolů" zcela určitá, a nelze je tedy psáti jinak než s předložkou *s.* — Výraz *sešlo s toho* se zakládá na výraze s významem místním „sejíti s čeho (s kopce, se schodů, s mysli, s očí a p.)", a proto je v něm předložka *s.*

ZUBOKŘÍDLEC (O. M.). Jak se toto jméno motýla Smerinthus skloňuje? Má 2. pád *zubokřídlce, zubokřídelce* či *zubokřídlece?* — Docela se nedivíme, že při skloňování tohoto jména vznikají rozpaky; taková jména, která mají před jerovým *-ec* (*-ek* a p.) skupinu souhlásek, vůbec působívala při skloňování potíže, a proto se rozličně měnila. Obyčejně se 1. pád přizpůsoboval pádům nepřímým tím, že z nich přibíral *e,* ať už bylo jerové či vkladné. Tak na př. bývalo v staré češtině jméno *blížnec,* 2. p. *blížence* (podle jerového pravidla), ale podle 2. a ostatních pádů se dostalo *e* také do 1. pádu, a odtud máme novočeské *blíženec;* skloňování takového jména je potom úplně totožné se skloňováním jmen typu *bratranec, bratrance, lovec, lovce* a p., t. j. s jedinou souhláskou před jerovým *e,* a je tedy zcela snadné. Tak se změnilo i stč. *pastvec* v *pastevec* (s *e* vkladným podle nepřímých pádů *pastevce, pastevci* atd.), *jezvec* v *jezevec, kozlec* v *kozelec* atd. U jednoslabičných jmen *žnec* a *švec* zůstalo v jazyce spisovném skloňování původní (2. p. žence, ševce), ale je známo, že i tato jména v rozličných nářečích rozličně vyrovnávají různost svých tvarů (*švec, švece,* ale i *ševc, ševce* atd.). Jména, která v nejerové skupině souhlásek měla *l* nebo *r,* vyvíjela se různě. Bývala na př. dvojice tvarů *mudřec, mudrce,* ale z nepřímých pádů pronikl tvar bez *e* i do 1. pádu, takže je dnes z toho jméno *mudrc,* 2. p. *mudrce,* kdežto tvar *mudřec* je už řídký a vyskytne se snad jen v jazyce archaisujícím nebo u básníků („Zlatý záři v zralých hroznů kráse pavučinami, hle, usmívá se jako mudřec v sny své zapředen", J. Vrchlický). Podobně se skloňovalo také stč. jméno *chytřec,* 2. p. *chytrce,* ale toto jméno z jazyka zmizelo. Jméno *Sedlec* udrželo své původní skloňování (2. p. Sedlce) až podnes, ale jen v jazyce spisovném; v jazyce obecném žije toliko tvar *do Selce, v Selci* (k němu vznikl dokonce i nový tvar no-

minativní *Selc,* ovšem nespisovný). Jméno *podlec* má 2. p. *podlce.* Tak by se dnes snad skloňovala i jména *bydlec* (obyvatel) a *poběhlec* (2. p. *bydlce, poběhlce),* ale obě už zanikla Jméno *odběhlec* je známo ještě z obrozenského divadelního kusu „Odběhlec z lásky synovské“, který K. Bula přeložil z němčiny a který byl hrán r. 1785; podle PS. je 2. pád k němu *odběhlce,* ale vyskytuje se také tvar *odběhelce,* na př. u Jiráska („odběhelců“). Také jméno *tkadlec* mívalo 2. p. *tkadlce,* ale tu — na rozdíl od jména *Sedlec* — pronikl obecný tvar *tkalce* i do jazyka spisovného. Rovněž u jmen *paprslek, okrslek* se souhlásková skupina zjednodušila, ale vynecháním *l:* z 2. p. *paprslku, okrslku* (trojslabičného) vznikl tvar *paprsku, okrsku,* a k němu se pak přitvořil i 1. pád *paprsek, okrsek.* Jméno *pestřec* se skloňuje jako *mudřec,* t. j. 2. p. je *pestrce,* ale nová Pravidla čes. pravopisu budou mít také tvar *pesterce,* a to dokonce na prvním místě. — Jak je vidět, byl vývoj tvarů u těchto jmen značně rozmanitý. Možno se nyní tázat, jaké poučení si z něho máme vybrat pro skloňování jména *zubokřídlec.* Původní tvar 2. pádu je *zubokřídlce* (jako *Sedlce, podlce, tkadlce, bydlce*), se vkladným *e* by zněl *zubokřídelce* (jako *kozelce* — s *e* ovšem jerovým —, *odběhelce, pesterce*); oba ty tvary se vyskytují u Kotta, a to v prvních dílech tvar *zubokřídlce,* v pozdějších tvar *zubokřídelce,* patrně ve shodě s prameny, z kterých Kott čerpal. Theoreticky by byl možný ještě třetí tvar, *zubokřílce* (jako *tkalce, Selce),* ale ten lze sotva navrhovati a doporučovati, když se sám spontánně nevyvinul. Tvar *zubokřídlece* je z důvodů theoretických i praktických nesprávný.*) Zbývají tedy jen první dva tvary, původní *zubokřídlce* a upravený *zubokřídelce*; soudíc podle obdobných případů, lze užívat toho neb onoho, a to aspoň do té doby, dokud se snad jazyková praxe neustálí na jednom z nich. To ustálení je arci dost pochybné, protože se slovo *zubokřídlec* vyskytuje řídce, zpravidla jen v čistě odborném, speciálním názvosloví. Totéž platí také o jiných jménech s *-křídlec* (jsou to vesměs názvy motýlů); Kott jich v „Druhém příspěvku“ (IX, 1901) uvádí podle Exlerových (1898) a Steinichových (1883) „Motýlů“ mnoho. V genitivech je kolísání; tak má Kott na př. tvary *černokřídlce, drsnokřídlce, lalokřídlce, pestrokřídlce, plavokřídlce, sklenokřídlce* a p., ale vedle nich též *hrotnokřídelce, šedokřídelce, šerokřídelce, úzkokřídelce, zejkokřídelce, zlatokřídelce* a p.

---

*) Jméno *koniklec* má 2. pád *koniklece* (místo pův. *poniklce*) lidovou etymologií.

*

Oprava. Na str. 125, ř. 22 shora, čti *zamražilec* místo *zmraženec.*

Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. — Tiskly Graf. závody Pour a spol. v Praze I, Waldhauserova 17.

„Naše řeč", číslo 5-6. Dne 26. června 1941. Vydává za III. tř. České akademie věd a umě v Praze nakladatelství Šolc a Šimáček, spol. s r. o. v Praze. Vychází 10krát do roka. Užíva novinových známek povoleno. „Dohlédací poštovní úřad Praha 25." Tiskli Pour a spo v Praze I, Waldhauserova (dř. Bílkova) 17. Telefon 627-51-52.